

A lehetséges világok elmélete a narratológiában

1. A 'lehetséges világok' fogalma, mint *vándorfogalom*

Az egyes tudományterületek tudományos nyelvét alkotó fogalmak – így Mieke Bal a *Wandernde Konzepte, sich kreuzende Theorien* („Vándorló fogalmak, kereszteződő elméletek”) c. programatikus írásában¹ – nem statikusak. A legtöbb fogalom „vándorol”. „Utazgat” a köznyelv és a tudományos nyelv, a különböző világnyelvek, az egyes tudósok és tudományos közösségek, korok és diszciplínák között. Nem utazik azonban egyedül. Utazása során magával viszi eredeti jelentését/jelentéseit, a fogalmi összefüggésrendszert, amelybe illeszkedik, használatának kontextusát, használóinak gondolkodási tradícióit stb. Mindez, ha reflektálatlan marad, számos félreértés és probléma forrása lehet.

A Bal által elgondolt *kultúraelemzés* (cultural analysis) középpontjában ezért – szemben a *kulturális ismeretek* (cultural studies) tárgymeghatározásaival – a kulturális tárgyak leírására szolgáló, a kutatás objektivitását és interszubjektivitását megalapozó fogalmak jelentésének tisztázása áll. A kultúrával foglalkozó kutató elsődleges célja Bal szerint a fogalmi reflexió: az egyes terminusok szokásos, hétköznapi használatában egybeolvadó fogalmi elágazások és hagyományok elkülönítése, a fogalmak

¹ Bal 2002a. A koncepciót Bal két másik írásában bővebben is kifejti: Uő. 2000, Uő. 2002b.

diszciplináris jelentésének, használati szabályainak és operacionális értékének pontos meghatározása.

Noha Bal e koncepciót a kulturális ismeretek területén uralkodó módszertani zűrzavar megszüntetésére dolgozta ki, elképzelése valamennyi tudományágra, így az irodalomtudományra, azon belül pedig a narratológiára is alkalmazható. A narratológia, mint minden diszciplína, több különböző területről és korból érkezett fogalmat használ: a *'perspektíva'* eredetileg a görög optika szó latin fordítása, az antikvitásban, majd a középkor folyamán a látás fizikai és geometriai törvényeivel foglalkozó tudományt jelentette; a latin *'motívum'* szó eleinte egy a szónoki beszéd karakterét meghatározó ötletre utalt, s csak a 18. század folyamán került be a zenei, majd a festészeti, végül pedig, Goethe révén, az irodalomtudományi szaknyelvbe. E kifejezések a narratológián belül új jelentést kaptak és önálló fogalmi hálóká rendeződtek. Nincs ez másképp a *'lehetséges világok'* fogalmával sem.

2. A *'lehetséges világok'* fogalmának vándorlása korok és diszciplínák között

A *'lehetséges világok'* fogalma két különböző időpontban és két eltérő diszciplínából, a *teológia*, majd az *analitikus nyelvfilozófia tudományterületéről* került be az irodalmi műalkotásokról való gondolkodás területére. (1) Először nem sokkal Leibniz által történt teológiai bevezetését követően (Leibniz 1710), a 18. század közepén, amikor is a német Johann Christoph Gottsched, valamint a svájci Jacob Bodmer és Johann Breitinger egy a művészet tárgyát érintő heves vitában egyaránt a Leibniz által a teodícia problémájának megoldására bevezetett *'lehetséges világ'* fogalmat

felhasználva érvelt saját álláspontja – a művészet mint a lehetséges világok legjobbjának (a létező tapasztalatának) az utánzása (Gottsched 1730), illetőleg mint a lehetséges tartományának fürkészése (Bodmer 1740, 1741; Breitinger 1740a, 1740b) – mellett.

(2) A fogalom ezt követően több évszázadra kikerült a teoretikus gondolkodók homlokteréből. Újabb irodalomtudományi megjelenése az 1970-es évek közepére tehető és két folyamattal, az analitikus nyelvfilozófiának az irodalmi gondolkodásra gyakorolt termékeny hatásával, valamint a Bodmer-Breitinger-féle értelmezés újjáéledésével jellemezhető. (a) Az analitikus nyelvfilozófia Rudolf Carnap révén (Carnap 1946, 1947) már az 40-es évek végén felfedezte Leibniz világ-koncepciójának egyes szemantikai problémák, különösen az intenzionalitás megértésénél használható magyarázó erejét. Az irodalomteoretikusok figyelmét azonban csak az 50–70-es években Meredith és Prior (1956), Kanger (1957), Hintikka (1957), Kripke (1959, 1963a, 1963b), Montague (1960) és Rescher (1975) által kidolgozott modális szemantikák keltették fel. Petőfi (1972), majd Pavel (1975), Eco (1978), Doležel (1979), valamint a Szegedi Szemiotikai Iskola néhány tagja (Csúri 1975, 1978; Kanyó 1978; Orosz 1982) stb. korán rájöttek arra, hogy a lehetséges világok modális szemantikai koncepciói produktívan alkalmazhatók (többek között) a fikcionalitás jelenségének, a fikcionális referenciára, a fikcionális beszédaktusokra és a perspektíva problémájának az explikálásánál.²

² Az irodalmi érdeklődés termékenyen hatott az analitikus filozófiai kérdésfeltevésére is. A figyelem egy időre fokozottan a fikcionális kifejezések referenciájára, irodalmi szövegekre vonatkozó kijelentések igazságértéke stb. felé fordult.

(b) Ezen fő befogadási irány árnyékában, annak mintegy kritikájaként, ezekben az években hosszú idő után újjáéledt egy korábbi befogadási tradíció is: a Szegedi Szemiotikai Iskola két tagja, Bernáth (1978a, 1980), majd Csúri (1980) amellet érvelt, hogy Bodmer és Breitinger Leibniz felfogását Arisztotelész elképzeléseivel ötvöző koncepciójából, valamint Frege jelentésre vonatkozó meglátásából kiindulva egy a fenti nyelvfilozófiai elképzeléseknél adekvátabb modellhez juthatunk az irodalom szövegvilágainak leírásához.

Ha a jelenlegi helyzetet tekintjük, akkor azt látjuk, hogy az irodalomtudományon belül a 70-es évek közepére kirajzolódott kép a befogadási tradíciók tekintetében lényegében nem változott. Változott és jelentősen differenciáltabbá vált azonban a fogalom és a rá épült elmélet hatóköre. (a) A nyelvfilozófiai alapú irodalomtudományi koncepciókat a hetvenes évek óta alkalmazták a műfaj- (Mâitre 1983, Jacquenod 1988, Traill 1996, Doležel 1998) és az elbeszéléselelméletben (elsőként Vaina 1977, majd Eco 1978, Doležel 1980a, Ryan 1985, Margolin 1990, McHale 1987, Ronen 1994, Herman 1994, Orosz 2001, Surkamp 2000, 2002, Gutenberg 2002). A 90-es években, a humán- majd természettudományokban bekövetkező *narratív fordulatot* követően aztán az irodalmi narratívákra kidolgozott modell kikerült az irodalomtudomány területéről. Jelenleg is folyik hozadékainak feltérképezése a historiográfia (történeti narratívák, Doležel 1999), a kultúra- és társadalomtudományok (a kulturális, társadalmi különbségekből adódó narratív differenciák, Pavel 1986), a digitális narratívák, komputeres játékok (Ryan 1991, Bell 2010), a virtualitás (Margolin 2002), a filmi narratívák (Buckland 1999), a fikcionális nevek (Currie 1990), a társadalmi nemek ku-

tatása (női elbeszélések, Gutenberg 2002), és a társadalmi szerveződés (Magariños de Morentin 1999) sajátosságainak megértése területén. (b) A poétikai elképzeléseken alapuló szegedi lehetséges világ elmélet kezdetektől általános poétikai, transzgenerikus magyarázóelméletként lépett fel. A 70-es évektől használták nemcsak epikai (Bernáth, Csúri), hanem lírai (Csúri 1968, Bernáth 1971) és drámai művek (Bernáth 1978b, Csúri 2007) magyarázatára, szövegbelső és szövegkülső ismétlődések (azaz intertextuális jelenségek) leírására (Bernáth 1967, Csúri 1968).

A következőkben e két irányzat narratológiai elképzeléseit mutatom be egy-egy meghatározó képviselőjük munkáin keresztül. Először Lubomir Doležel nyelvfilozófiai alapú koncepcióját, majd Bernáth Árpád poétikai forrásokhoz visszanyúló elméletét ismertetem. Mindkét esetben elsőként az adott koncepció keretét szolgáló elmélettel, majd magával a koncepcióval foglalkozom. A dolgozatot egy összefoglaló fejezettel zárom, melyben amellet érvelek, hogy a két elképzelés közti alapvető differenciák részben a keretelméletek különbségeiből, részben az elbeszélő szövegek lehetséges világainak eltérő szempontú (produkció-, ill. recepcióelméleti) felfogásából fakadnak. Míg Doležel az alkotás felől (a lehetséges világok szerzői konstruktumok) közelít, és e világoknak az alkotás során érvényesített restriktiókból származó sajátosságaira koncentrálna, addig Bernáth a fogalmat a szöveg befogadása, a *recepció* felől definiálja. A befogadó az, aki a szövegvilágból kiindulva a mű lehetséges világát megalkotja.

3. Nyelvfilozófiai alapú lehetséges-világ-koncepciók a narratológiában: Lubomir Doležel és a narratív fikcionális világok elmélete

3.1. A logikai keretelmélet: a *lehetséges* fogalmának modállogikai értelmezése

A logikában hosszú időn keresztül problémát jelentett az alethikus modalitást kifejező állítások ('*Lehetséges, hogy ...*'; '*Szükségszerű, hogy ...*') szemantikai értelmezése, azaz e kijelentések igazságfeltételeinek megadása. Miként is dönthetnénk el, hogy a '*Szükségszerű, hogy Goethe költő lett*', vagy a '*Goethe kizárólag ügyvédként is tevékenykedhetett volna*' / '*Ha Goethe nem találkozott volna Herderrel, kizárólag ügyvédként tevékenykedett volna*' mondatok igazak-e, vagy sem. A lehetséges világok fogalmának bevezetésével a logika az alethikus modális állításokat olyan extenzionális nyelvre írja át, amelyekben a modális kifejezések helyét kvantifikáló kifejezések foglalják el.³

A lehetséges világok keretelmélete szerint amikor egy modális kifejezést tartalmazó állítást szemantikailag értelmezünk, akkor lehetséges világokra (*w*) alkalmazzuk a kvantifikáló kifejezéseket. A szükségszerűséget az esetek *egyetemességének* fogalmával (*minden w-re*), a lehetségességet pedig az *esetiség* fogalma segítségével (*van olyan w*) magyarázzuk. Vagyis a

(i) Szükségszerű, hogy Goethe költő lett

³ A filozófusok a 'kvantifikáló kifejezések'-et használják, a nyelvészek 'kvantorok'-ról beszélnek.

állítás azt jelenti, hogy Goethe *minden* lehetséges világban, ahol élt, költő lett. Az állítás pedig, hogy

(ii) Goethe kizárólag ügyvédként is tevékenykedhetett volna

azt fejezi ki, hogy *van legalább egy* olyan lehetséges világ, amelyben Goethe kizárólag ügyvédként dolgozott.

Mindezek alapján könnyen belátható, hogy a lehetséges világok logikai koncepcióinak egyik alapvető kérdésköre épp magára az alapfogalomra vonatkozik. Mindannyian el tudunk képzelni különböző módokat, ahogy a világ lehetne, de nincs. De pontosan mi a lehetséges világ? Milyen viszonyban áll a tapasztalati világgal? És hogyan vizsgálható? A keretelméletnek e kérdésekre adott válaszok alapján két fő, a modális logikát megalapozni képes – *realista* – interpretációja létezik: a modális realista (modal realism) és a mérsékelt realista (moderate realism) álláspont.⁴

A *modális realisták* szerint a lehetséges világ fajtáját tekintve nem különbözik a mi aktuális világunktól. Mind-egyik lehetséges világ ugyanolyan konkrét, téridőbeli létező, mint a mi világunk, minden lehetséges világ *létezik* és minden lehetséges világ *aktuális* lakói szempontjából.⁵ A koncepció legismertebb verziója, a David Lewis által

⁴ A lehetséges világokat pusztán matematikai objektumoknak tekintő, illetőleg arra redukáló *antirealista* interpretációra nem építhető logikai szemantika. Vö. pl. Divers 1995. Az antirealista elméleteknek két nagyobb fajtája van: a *deflácionista* elmélet (Horwich 1998, Quine 1970) és a *modális fikcionalizmus* (Nolan 2003, Rosen 1990, Armstrong 1989).

⁵ Lewis 92. Az 'aktuális' ugyanolyan *indexikus* kifejezés, miként az 'én', az 'itt' vagy a 'most': hogy mire vonatkozik, az a megnyilatkozás vagy használat körülményeitől függ.

kidolgozott *modális hasonmás elmélet* (modal counterpart theory⁶) szerint e világok egymástól teljes mértékben izoláltak, egymással párhuzamosan, önálló téridőbeli univerzumokban léteznek, közöttük csak logikai összefüggések vannak: mindegyik megvalósít egy lehetőséget, amit a többi nem, így minden világ és annak minden eleme (a világ mereologikus részeit képező valamennyi individuum) alternatívája, közelebbi vagy távolabbi hasonmása a többinek. A 'Goethe költő lett, de kizárólag ügyvédként is tevékenykedhetett volna' kijelentés akkor igaz, ha létezik legalább egy olyan – lehetséges individuumokból, tulajdonságokból és eseményekből szerkesztett és világunkhoz kvalitatív tulajdonságai tekintetében kellően hasonlító (azaz kellően közeli) – világ, amelyben Goethe egy hasonmása költő lett.⁷

A *mérsékelt realisták* szerint az aktualitás fogalma nem indexikus értelmű. „Egyetlen konkrét univerzum (ugyanazon téridőbeli rendszerhez tartozó események, individuumok és tulajdonságok összessége) létezik: az aktuális világ.”⁸ A lehetséges világok maximálisan specifikált,⁹ elmentmondások nélküli¹⁰ absztraktumok vagy absztrakt rep-

⁶ Lewis 1973, 1986.

⁷ Az *átfedés-elmélet* (overlapping-theory) szerint az individuumok egymást részben átfedő világok közös részeiként teljes egészükben jelen vannak a többi világban. A *féreg-elmélet* (worm-theory) szerint az individuumok egymást nem átfedő világokat fednek át részben, vagy egészben.

⁸ Huoranszki 2001: 157.

⁹ Egy világ akkor maximálisan specifikált, ha minden egyes kijelentésről eldönthető, hogy az adott világra nézve igaz-e, vagy sem.

¹⁰ Egy r reprezentáció akkor és csak akkor maximálisan konzisztens, ha minden r' -re vagy r & nem- r' , vagy r & r' nem konzisztens.

rezentációk. Az irányzat egyes válfajai abban különböznek egymástól, hogy teoretikusaik mit tekintenek az absztrakt reprezentációk (mondat- vagy propozíció-rendszerek) hordozóinak¹¹: *a*) lehetséges maximális tényállásokat (van Inwagen 1983; Plantinga 1976), *b*) aktuálisan létező (komposszibilis) elemek (individuumok, tulajdonságok, események, atomi szituációk stb.) meghatározott szabályok szerinti kombinációit vagy rekombinációit (Rescher 1975, Creswell 1982, Berwise és Perry 1983, Stalnaker 1976), *c*) aktuálisan létező entitásokra referáló propozíciókból vagy különböző világalkotó nyelvek interpretált mondataiból felépülő leírásokat, világ-történeteket (Jeffrey 1965, Adams 1974, Forrest 1986), *d*) az aktuális világ kontrafaktuális leírása által létrehozott entitásokat (Kripke 1980, Bigelow és Pargetter 1990).¹² A lehetséges világok e szerint a koncepció szerint *részei* az aktuális világnak. Azzal párhuzamosan létező vagy belőle elágazó *nem-aktualizált* alternatív lehetőségeket jelenítenek meg. Módozatokat, melyek az aktuális világból meghatározott *korlátozások* (elérhetőségi relációk) segítségével, szemantikai csatornákon keresztül érhetők el. A 'Goethe költő lett, de kizárólag ügyvédként is tevékenykedhetett volna' kijelentés akkor igaz, ha nyelvileg megalkotható/elgondolható a dolgok állásának legalább egy olyan világunkból elérhető, alternatív módja, ahol Goethe maga kizárólag ügyvédként tevékenykedett.

¹¹ A következőkben John Divers felosztásából indulok ki, vö. Divers 2002.

¹² Áttekintés vonatkozásában ld. Nolt 1986, Armstrong 1989, Bigelow and Pargetter 1990, Hintikka 1962, Lycan 1979, Lycan and Shapiro 1986, Plantinga 1974, 1987, Prior and Fine 1977, Roper 1982, Skyrms 1976.

Az ezen nyelvfilozófiai elképzelésekhez kapcsolódó irodalomteoretikusok egyetértenek abban, hogy a koncepció nem vihető át egy az egyben az irodalmi művek által megjelenített fikcionális világok leírására. Az irodalom fikcionális világai, köztük a narratív fikcionális világok – bár néhány tekintetben hasonlítanak –, több tekintetben eltérnek a logikában és a nyelvfilozófiában definiált lehetséges világoaktól. Az alábbiakban bemutatott elméletalkotó, Lubomir Doležel kiindulópontját is ez a megállapítás képezi.

3.2. Lubomir Doležel és a *narratív fikcionális világok* elmélete

Lubomir Doležel a narratívákra vonatkozó elgondolása-it összegző *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds* („Heterokozmosz: fikció és lehetséges világok”, 1998) c. művében, amint azt fent is említettük, abból a meglátásból indul ki, hogy a szerző által alkotott, és a narratív irodalmi szövegek által ábrázolt világok nem írhatók le teljes mértékben a lehetséges világok filozófiai koncepcióival.¹³ Sajátos lehetséges világokat, ún. *narratív fikcionális világokat* jelenítenek meg.

A narratív fikcionális világok alapvonásaikban hasonlítanak a filozófiai koncepciók lehetséges világaihoz. E világok is *humán konstrukciók*. Olyan (komposszibilis) lehetséges partikulákból álló nem-aktualizált tényállásegyüttesek, melyek az aktuális világtól ontológiailag függetlenek, önál-

¹³ Doležel a 70-es évek végétől foglalkozik a filozófiai lehetséges-világ-koncepciók irodalomtudományi alkalmazhatóságának kérdésével. Fontosabb tanulmányai e témában: Doležel 1979, 1980a, 1980b, 1984, 1988, 1989, 1992.

ló világokat alkotnak és csak szemiotikai (nyelvi) csatornákon keresztül érhetők el.

Ezen hasonlóságok mellett a narratív fikcionális világok több, a lehetséges világtól eltérő, sajátos tulajdonsággal rendelkeznek. Ezek Doležel szerint abból származnak, hogy e világok nem egyszerűen csak humán konstrukciók. Olyan *szemiotikai entitások*, amelyek egy sajátos emberi alkotó tevékenység, a *textuális poézis* eredményeként jönnek létre, a szerző által létrehozott és megformált szöveg *performatív*, illokúciós erejének („Let it be!”/”Legyen!”) köszönhetően.¹⁴ A szerző által egy bizonyos módon, meghatározott *globális restriktiók* érvényesítésével megalkotott narratív fikcionális szöveg az, ami egy lehetséges világot narratív fikcionális világgént hoz létre. Doležel a modern nyelvelmélet terminusait felhasználva a szerzői restriktiók két típusát különbözteti meg: A szöveg esztétikai minőségekkel bíró megszövegezésének – a textúrának¹⁵ – a szerveződését irányító, a világ textuális megadásának módját meghatározó *intenzionális* korlátozásokat.¹⁶ Valamint a narratív világ szintjén ható, a világ (megszövegeztől független) rendjét létrehozó *extenzionális* restriktiókat.¹⁷ Írásában így párhuzamosan tárgyalja a szöveg- és világalkotás globális formai szabályszerűségeit, valamint a

¹⁴ Doležel szerint a fikcionális szövegek sajátos *világkonstruáló szövegek* (world-constructing texts), szemben a mimetikus, *világ-leképező szövegekkel* (world imaging texts).

¹⁵ „Texture is our term for the ‘wording’ of the text.” Doležel 1979: 201.

¹⁶ „Intensions are functions from extensions to textures.” Doležel 1998: 138.

¹⁷ „Extension is the meaning constituent of a linguistic sign that directs the sign toward the world.” Uo.: 136.

szabályok érvényesítésével létrejött világ megkülönböztető, intenzionális és extenzionális jellemzőit.

*Világalkotás és a narratív fikcionális világ
extenzionális sajátosságai*

A narratív fikcionális világokat a lehetséges világoktól két speciális világalkotó eljárás különbözteti meg: (1) a világalkotó elemek egy meghatározott szűk körét kijelölő *szelekció*, (2) a kiválasztott elemeket sajátos – történetek generálására alkalmas – renddé formáló *formáció*. E két operáció határozza meg a narratív fikcionális világ *extenzionális* sajátosságait. A szelekció művelete a világok fajtáit és a bennük lehetséges konfliktusokat; a formáció eljárásai a generálható történetek típusait (a történetsémákat).

1. *A szelekció és a narratív fikcionális világ típusai.*
A narratív fikcionális világok, szemben a végtelen nagyságú és elemű lehetséges világokkal, korlátozott számú speciális elemtípusból felépülő lehetséges világok: tényállásaikat statikus tárgyak, természeti erők, tulajdonságok, események, cselekvések, interakciók stb. mellett *szükségszerűen egy vagy több cselekvő ember vagy emberszerű lény* alkotja. A narrativitás minimális feltétele ugyanis Doležel szerint nem az eseményszerűségben,¹⁸ hanem a világ egy sajátos berendezkedésében, nevezetesen a kiindulási világállapot (tényállás) megváltozásának lehetőségét hordozó egy vagy több cselekvő személy jelenlétében áll. Ő(k), az ő intencionált vagy nem-intencionált / ösztönök, kognitív faktorok vagy érzelmek által motivált és ennek függvényében impulzív, racionális, irracionális vagy akratikus

¹⁸ Ahogy azt pl. Gerard Prince állítja.

módozatú / produktív vagy destruktív stb. cselekvései(k) (tettei(k) vagy tevékenységei(k)¹⁹) határozzák meg a narratív világ alaptípusait (egyszemélyes, többszemélyes világok) és e világokban lehetséges konfliktusok módozatait.²⁰

a) Az *egy-személyes világok* (one-person worlds) kizárják a személyközi interakciót. A személyközi konfliktusokat szükségképpen más dolgok helyettesítik, pl. – miként azt Doležel elemzéseiben bemutatja – a természet erőivel való küzdelem (Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*, 1719, „Robinson”); az ajtón túli élet kihívásai (Ernest Hemingway: *Big Two-Hearted River*, 1925, „A nagy kétszívű folyón”); vagy a saját elme fantazmáival való viaskodás (Joris-Karl Huysmans: *A Rebours*, 1884, „A különc”).

b) A *több-személyes világokban/univerzumokban* (multi-person worlds/universes) minden egyes lakos *interperszonális viszonyok* hálójában létezik. Ennek az egyéni cselekvésre nézve radikális kihatásai vannak. Először is: egy ilyen környezetben az egyén intenciói szükségképp találkoznak (egybeesnek vagy ütköznek és konfliktusba kerülnek) más személyek, illetőleg csoportok intencióival. Az így létrejövő, személyek vagy csoportok közti *interakciók* (pl. különböző szemiotikai és mediális rendszerek

¹⁹ A *tettek* rövid, a *tevékenységek* hosszabb időtartamot igénybe vevő cselekvések.

²⁰ A cselekvések szisztematikus leírását Doležel egyrészt von Wright és Danto cselekvéseméletére (Wright 1963, 1968, Danto 1973), másrészt a kognitív pszichológia meglátásaira alapozva (pl. Izard 1977, Epstein 1983 stb.) dolgozta ki. Doležel az itt bemutatott rendszert 1976-os narratív modalitás című írásában változta fel először. Doležel 1976.

segítségével folyó kommunikáció, testi kontaktus stb.)²¹ jelentik a több-személyes világ dinamikájának alapvető forrását.²² Továbbá: a szereplők perspektívájából nézve egy több-személyes, hálózatos szerkezetű világ komplex és alapvetően kontrollálhatatlan. Ez nemcsak az egyéni viszonyok átláthatatlansága, hanem a szociális csoportok jelenléte, a csoportérdekek mássága²³ és a több-szereplős világ balesetekre való fokozott hajlama miatt is így van.²⁴ És végül: a szereplők cselekvéseit olyan faktorok is meghatározzák, amelyek egy egy-személyes világban nincsenek jelen. Motiváló tényező lehet például a mások intenciói-ról, tudásáról, érzéseiről stb. alkotott kép, vagy a másokhoz fűződő érzelem. Csak erre a világtípusra jellemző továbbá a szociális reprezentációkból (pl. archetípusok, vallási meggyőződések, ideológiák stb.),²⁵ legfőképpen pedig a

²¹ Az interaktív cselekvés leírásához ezért szükség van a szociológia, a szociál-pszichológia, a szociolingvisztika és a kulturális szemiotika stb. belátásainak a bevonására.

²² Doležel Lasswell, Lerner és Pool vizsgálódásaira hivatkozva azt állítja, hogy egy átlagos elbeszélés egy lapján átlagosan kettő-hat interakció szerepel. Lasswell & Lerner & Pool 1952.

²³ Egy csoport érdekei és céljai, mondja Doležel Anatol Rapoportra hivatkozva, mindig eltérnek a csoportalkotó egyedek érdekeitől és céljaitól.

²⁴ Balesetek – azaz olyan esetek, ahol az intencionált cselekvés nem intencionált vég-állapotot eredményez (Doležel 1998: 100) – egy-személyes világokban is előfordulnak. Minél nagyobb azonban a szereplők száma, annál nagyobb a balesetek bekövetkezésének lehetősége.

²⁵ Doležel az elnevezést Farr és Moscovici szociálpszichológusoktól veszi át. Ők az egyéni túl kognitív környezetet, azaz a nyelvet, a kulturális archetípusokat, a nemzeti és etnikai sztereotípiákat, a vallási krédókat, az ideológiákat és a tudományos tudást sorolják e fogalom alá.

(fizikai, mentális vagy szociális) hatalomból származó motiváció.²⁶ Példának okáért Milan Kundera *Kniha smíchu a zapomnění* („A nevetés és felejtés könyve”), 1978 és a *Směšné lásky* („Nevetséges szerelmek”), 1965, 1967, 1968 című köteteiben összegyűjtött történeteinek menetét két hasonlóan strukturált hatalmi játék, a politika és az erotika irányítja. Charles Dickens *Little Dorrit* („Kis Dorrit”), 1857 című regényében a szereplők intencionális, célirányos cselekvését a merev szociális rendszer (a szociális reprezentáció hármass rendszere) és a világ balesetekre való fokozott hajlama korlátozza. Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *Uđuom* („Félkegyelmű”), 1874 című műve pedig Doležel szerint a cselekvés fölötti kontroll elvesztéséről és a természet erőinek (szenvedély, ösztön, örület, epilepszia) térnyeréséről szól öt (két egymással érintkező háromszögbe rendezett) szereplő sorsának ábrázolásán keresztül.

2. *A formáció művelete és a történetsémák.* A szelekciót követő formatív operációk a szelekció által kiválasztott elemeket sajátos, csak a narratív fikcionális világokra jellemző – nevezetesen *történet-generáló potenciával bíró* – renddé formálják. A legfőbb narratív formatív erőt Doležel meglátása szerint a világra és a világban folyó egyéni cselekvésekre egyaránt ható *modális megkötések* képezik. Doležel von Wright (1968), Rescher (1969) és Hintikka (1989) vonatkozó vizsgálódásai alapján a megkötések négy típusát különbözteti meg: az *alethikus*, az *axiologikus*, a *deontikus* és az *episztemikus* restriktciókat.²⁷ E restriktciók sajátos rendszert alkotnak, operátoraik egymásnak kölcsönösen megfeleltet-

²⁶ Azaz egy másik (egy alárendelt) személy cselekvéseinek és interakcióinak kontrollja a hatalom birtokosa(i) által.

²⁷ Ld. főként von Wright 1968.

hető hármassokká rendezhetők.²⁸ (a) Az *alethikus* korlátozások (lehetséges, lehetetlen, szükségszerű) a világ szintjén a világ alapvető paramétereire – kauzalitás, tér-idő mutatók – a személyek szintjén pedig a személyek cselekvési kapacitásáért felelnek. Az ezen korlátozásokat elosztó formatív operációk formálják a világot *természetes* (logikai és fizikai törvényei tekintetében világunkkal megegyező), vagy *természetfeletti* (világunktól eltérő) világgá, a személyeket pedig (fizikai, instrumentális ill. mentális képességeik tekintetében) *normális*, *hypo-* illetve *hipernormális* alakokká. Míg egy természetes világ Doležel szerint többnyire a degradáció sémájára épülő tragikus történetet generál,²⁹ addig a természetfeletti világban az alethikus idegent fel-

²⁸ Doležel a modális fogalmak közti strukturális korrespondenciákat a következőképpen ábrázolja (vö. Doležel 1998: 114):

Operátorok			
<i>Alethikus</i>	<i>Deontikus</i>	<i>Axiologikus</i>	<i>Episztemikus</i>
lehetséges	megengedett	jó	ismert
lehetetlen	tilos	rossz	ismeretlen
szükségszerű	kötelező	indifferens	hit tárgyát képező

²⁹ A degradáció-séma többféleképpen is megvalósulhat: pl. a kultúra – barbárság (Joseph Conrad: *An Outpost of Progress*, 1896, „A haladás előőrse”), civilizáció – annak felbomlása (Jevgenyij Zamjatyin: *Rasskaz o samom glavnom*, 1924), élet – halál (Johann Wolfgang Goethe: *Die Leiden des jungen Werther*, 1774, „Az ifjú Werther szenvedései”) szerelem – megcsalás (Gustav Flaubert: *Madame Bovary*, 1856, „Bovaryné”), család – magány (Elsa Morante: *Aracoeli*, 1982, „Aracoeli”) történetsemákon keresztül.

léptető³⁰, valamint különböző közvetítő világokat (álom, hallucináció, örület stb.) igénybe vevő történetek a meghatározók. (b) A *deontikus* rendszer modalitásai (megengedett, tilos, kötelező) a fikcionális világ tiltó és előíró normáit (konvencióit, törvényeit, szabályait) határozzák meg: a tiltott, kötelező és megengedett cselekvések körét. A normák hatóköre, az alethikus korlátozásokéhoz hasonlóan, kiterjedhet az egész világra, de korlátozódhat egyes személyekre is. Doležel szerint ezek a megkötések a narrativitás legfőbb forrásai. Az általuk generált történetminták így rendkívül változatosak. Gyakori pl. a bukás (normaszegés – büntetés), a próbatétel (kötelességteljesítés – jutalom) és a kilátástalan helyzet (egyformán érvényes ám egymással ellentétes kötelezettségek konfliktusa) sémája. Jellemző továbbá a deontikus nyereségre, a deontikus veszteségre, a személyes morális elkötelezettségek és a társadalmi normák ellentétére, valamint a deontikus idegen felléptetésére³¹ épülő történetminta. (c) Az *axiologikus* operátorok (jó, rossz, indifferens) fő funkciója abban áll, hogy a világ entitásait (tárgyakat, tényállásokat, eseményeket, cselekvéseket, személyeket) különböző hatókörű (kódexiális vagy szubjektív, egy vagy több személyre korlátozott) pozitív vagy negatív értékekkel ruházzák fel. Mivel

³⁰ Az *alethikus idegen* (alethic alien) alethikus tulajdonságai alapvető módon eltérnek a világban uralkodó standardtól. Doležel példája Nunez, Herbert George Wells *The Country of the Blind*, 1904, „A vakok országa” című regényének főhőse.

³¹ A *deontikus idegen* (deontic alien) nem tartja a maga számára kötelezőnek a világban érvényes deontikus kódexet, saját elveit követve cselekszik. Doležel példája Raszkolnyikov, Fjodor M. Dosztojevszkij *Преступление и наказание*, 1866, „Bűn és Bűnhődés” című regényének főhőse.

az értékek jelenléte a szereplőkben vágyakat ébreszt vagy ellenszenvet kelt, az értékekkel felruházott világ a cselekvések legfőbb kiváltó oka. Az ezen operátorokkal összekapcsolt legegyszerűbb történetminta az értékszerzésre (quest- és anti-quest-narratívák), valamint egy axiológikus idegen³² felléptetésére épül. (d) Az *episztemikus* operátor-hármas (ismert, ismeretlen, hit tárgyat képező) a világ episztemikus rendjéért felelős. A kódexikus hatókörű modalitások a tudományos tudásban, különböző ideológiákban, vallásban, kulturális mítoszokban, a szubjektív modalitások az egyén világra és önmagára vonatkozó tudásában, hiteiben jelennek meg. Az alapvető episztemikus narratíva vagy egy episztemikus quest-re (pl. egy titok felfedését, valamely tudás megszerzését tematizáló történetek), vagy a megtévesztésre, becsapásra, egy csaló, (ön)megtévesztő³³ felléptetésére épül.

Szövegalkotás és a narratív fikcionális világ intenzionális sajátosságai

A fentiekben hangsúlyoztuk, hogy Doležel a narratív fikcionális világok specifikumát a világalkotást meghatározó szelektív és formatív operációk mellett a szövegszerveződés szintjén ható szerzői műveletekre vezeti vissza.

³² Az *axiológikus idegen* (axiologic alien) tagadja a világ axiológikus rendjét. Két fő típusa a *nihilista* – Doležel példája Pecsorin, Mihail Jurjevics Lermontov *Герой нашего времени*, 1840, „Korunk hőse” című regényének főszereplője – és a *lázadó*, pl. Babbitt, Sinclair Lewis *Babbitt*, 1922, „Babbitt” című művének főalakja).

³³ A világirodalom leghíresebb megtévesztője (deceiver) Doležel szerint Jago, Shakespeare *Othello*, 1603 drámájából.

A *Heterocosmica* második nagy fejezetében ezért a textúrával foglalkozik. A textúra szervezésének két, kiemelten fontos globális formai szabályszerűségét különbözteti meg: (1) a diszkurzusok pluralizálását és (2) a szöveg sűrítését. Mindkét esetben leírja a szabályszerűségek által meghatározott világ intenzionális – a világ szöveg általi megadásából származó – jellemzőit, valamint megadja azt a lefordítási műveletet (intenzionális függvényt), mely által az adott eljárással formált szöveg világgá transzformálható.

1. *Diszkurzuspluralizálás és a narratív fikcionális világ egzisztenciális struktúrája: a hitelesítési függvény (the authentication function)*. A narratív fikcionális szöveg alapesetben számos különböző diszkurzusból, klasszikus esetben azonban alapvetően *harmadik személyű elbeszélői és szereplői beszédből* tevődik össze. Doležel szerint a névtelen elbeszélő és a szereplők beszédaktusaihoz a beszélők hitelességének konvencionális megítélése alapján különböző nagyságú illokúciós erő kapcsolódik. A nyugati kultúrkörben érvényes poétikai konvenciók szerint kizárólag az anonim, harmadik személyű elbeszélő bír a „legyen!”-beszédaktus végrehajtásához szükséges megkérdőjelezhetetlen *autoritással*; a szövegvilágban megjelenő szereplők – Austin terminusával élve – *képességhiányosak*. Az általuk végrehajtott beszédaktusok a kijelentett dolgokat nem tényként, hanem virtuálisan létezőként teremtik meg. Természetesen amennyiben egy szereplő *hitelesíthető*, (Doležel itt nem műfaji, hanem pragmatikai feltételekről,³⁴

³⁴ Egy szereplő hitelessége nem műfaji konvenciók, hanem pragmatikai feltételek függvénye. A szereplő akkor hiteles, ha megbízható, őszinte, kijelentései koherensek, vagy ha az elbeszélői narratíva hitelesíti.

a teljesen-autentikus és a nem-autentikus pólusai között elhelyezkedő különböző hitelességi fokokról beszél), akkor a beszéde által megteremtett lehetséges dolgok is a fikcionális világ faktuális tartományának részeivé válnak. Meglátása szerint ugyanis a textúra ezen szerveződése határozza meg és hozza létre a fikcionális világ egzisztenciális struktúráját. A fikcionális világok ontológiailag többnyire nem homogének, hanem különböző – faktuális és virtuális – tartományokból és azok altartományyaiból állnak. A faktuális tartomány elbeszélői és szereplői hitelesítésű tartományokból tevődik össze, a virtuális tartomány privát tartományokból (hitek, víziók, vágyak, tévedések stb.), a szövegből törölt (disnarrated), valamint hipotetikuson fokalizált dolgokból áll.³⁵ Természetes, hogy a szöveget ily módon lefordító művelet – a beszélőkhöz és megnyilatkozásaikhoz különböző hitelességi fokokat rendelő hitelesítési függvény – a világ lakóit is a fikcionális létezés különböző móduszaival (valós, virtuális, valaki által valósnak gondolt stb.) ruházza fel.

Doležel szerint jól jellemzi a hitelesítési funkció fontosságát, hogy megsértése, pontosabban a névtelen harmadik személyű elbeszélő autoritásának felszámolása szükségképpen *a fikcionális világ felszámolásához* vezet. Ez kétféleképpen történhet. (a) Egyrészt az elbeszélői beszédaktus nem őszinte végrehajtásával, azaz a performatív

³⁵ A „disnarrated” Gerald Prince terminusa: a szöveg először állítja, majd explicit módon tagadja egy esemény lehetségességét („lehetett volna, de nem valósult meg”). A „hipotetikus fokalizáció” fogalmát David Herman vezette be az irodalomtudományba. A szó jelentése „egy hipotetikus, nem létező megfigyelő által látott”.

megnyilatkozás őszinteségi feltételének megsértésével. Az elbeszélő ezekben a szövegekben ironia (Nikolaj Vasziljevics Gogol „Hoc”, 1836, „Az orr”)³⁶ vagy önleplezés/metafikció (John Fowles: *The French Lieutenant's Woman*, 1969, „A francia hadnagy szeretője”) stb. révén kétségbe vonja, lenullázza saját hitelét, leleplezi aktuosa fiktív jellegét (önfelszámoló és önleplező narratíva). (b) Az elbeszélői autoritás szubverziójának másik módja az, mikor az elbeszélő egymást kizáró dolgok fennállását állítja komolyan (Alain Robbe-Grillet *La Maison de rendez-vous*, 1965, „Találkahely”; Italo Calvino: *Se una notte d'inverno un viaggiatore*, 1979, „Ha egy téli éjszakán egy utazó” stb.). Doležel hangsúlyozza, hogy noha az elbeszélői autoritás felszámolásának mindkét módja a narratív fikcionális világ felszámolásához vezet, addig ezt az első a fikcionális világok tartományán belül teszi, és önfelszámoló fikcionális világokat eredményez, utóbbi viszont túllép a lehetségeség határain és lehetetlen világokat generál.

2. *A szöveg sűrítése és a narratív fikcionális világ telítettsége: a telítési függvény (the saturation function)*. Az ember, így Doležel, végességénél fogva szükségszerűen véges hosszúságú szövegek alkotására képes. A fikcionális szövegalkotás és a narratív fikcionális szöveg sem kivétel ez alól. Utóbbi textúrája, a szerző döntéseinek megfelelően, *explicit, implicit* és *zéro textúrából*, azaz kifejtett, a kifejtett

³⁶ Az elbeszélés végén az elbeszélő nemcsak az elbeszélésben szereplő fantasztikus elemek iránti értetlenségét nyilvánítja ki („Nem, ezt sehogy se értem, egyáltalán nem értem!”), hanem azt is furcsállja, hogy „hogyan választhatnak egyes szerzők ilyen témákat. Bevallom, ez már aztán teljességgel megfoghatatlan.” <http://mek.niif.hu/00300/00398/00398.htm#4> Ford. Makai Imre.

részekből következő és meg nem írt részekből áll. Ezen részek eloszlása adja a szöveg *sűrűségét* (the text's density). A telítési függvény a szöveg sűrűségét vetíti rá a fikcionális világra, létrehozva és meghatározva annak *telítettségi struktúráját*³⁷: az explicit textúra a világ biztos tények alkotta határozott tartományát (a világ „magját”) hozza létre, az implicit a bizonytalan tényekből álló fuzzy tartományt, a zéró textúra pedig a világban található üres helyeket (gaps). E műveletek közül Doležel szerint az explicit textúrából következő implicit feltevések feltárása okozza a legnagyobb nehézséget: a szövegben rejlő, az egyes mondatokhoz kapcsolódó és többnyire a mondatok preszuppozíciós szerkezete által sugallt információk feltárásához az olvasónak tisztában kell lennie az előfeltevésalkotás és a következtetés logikai szabályaival, illetve tudnia kell (megalkotni és) mozgósítani a valós világra, valamint az adott narratív világra és más fikcionális világokra vonatkozó tudáskészletét³⁸ (vagy miként Doležel Eco nyomán nevezi: saját aktuális és fikcionális enciklopédiáját/it). Doležel hangsúlyozza, hogy míg az explicit szövegben rejlő implicit textúra re-

³⁷ Minden fikcionális szövegre jellemző annak sűrűsége, és minden világra annak telítettsége. Doležel Pavelt idézi, aki szerint a stabil világlátással rendelkező kultúrák és periódusok a hiány minimalizálására, a konfliktusokkal terhes periódusok pedig annak maximalizálására törekednek. Pavel 1986: 108f.

³⁸ Doležel egyik példája Kafka *Der Prozeß* („A Per”) c. regénye. A „Nem mehet el, hisz le van tartóztatva. [...] Az eljárás most már megindult [...]” mondat két egzisztenciális implikációt tartalmaz: van legalább egy valaki, aki az eljárást elindította, és van egy intézmény, ahol az eljárás elindult. Utóbbi megalkotásához világismeretünkre is szükségünk van. <http://mek.oszk.hu/07100/07123/07123.htm#1> Ford. Szabó Ede.

konstruálása a szöveg megértéséhez többnyire nélkülözhetetlen, addig a zéró textúra rekonstruálhatatlan. A hiányos világ üres helyei – mondja Iserrel vitatkozva – kitölthetetlenek.³⁹ A narratív fikcionális világok, szemben a nyelvfilozófia végtelen nagyságú és maximálisan specifikált lehetséges világaival, szükségszerűen *kicsik* (makrostruktúrák) és szükségszerűen *hiányosak* (nem-teljesek).

A narratív fikcionális világok jelentése és elemzése

A narratív fikcionális világok, így összegezhetnénk az elmondottakat, létrehozásukból, azaz a világ- és szövegalkotás – a textuális poézis – sajátosságaiból adódóan specifikus extenzionális és intenzionális tulajdonságokkal bírnak. A világalkotás sajátosságaiból adódóan e világok (1) korlátozott számú elemtípusból felépülő kis világok. (2) Elemeik között szükségképpen egy vagy több cselekvő személy – ember, vagy emberszerű lény – is található. (3) Dinamikus, történet-generáló potenciával bíró rendjük van, mely dinamika legfőbb forrását a világra és a világban folyó cselekvésekre egyaránt ható modális korlátozások: alethikus, axiológikus, deontikus és episztemikus restriktiók képezik. Ezen extenzionális tulajdonságok mellett e világok a szövegalkotás specifikumaiból következően (4) ontológiaiag többnyire nem homogének, hanem számos különböző (faktuális és virtuális) és egymással változatos (hierarchikus, szimbiotikus stb.) kapcsolatban álló tartományokból és azok altartományjaiból állnak. (5) Hiányosak, telítettségük, azaz határozott, fuzzy és (kitölthetetlenül)

³⁹ Egy klasszikus példa szerint soha nem fogjuk megtudni Macbeth gyermekeinek számát, Wolterstorff 1980: 133.

üres tartományaik eloszlása, egyenetlen. (6) És végül: képesek önmaguk felszámolására.

Meg kell azonban említenünk, hogy a fenti sajátosságok meghatározása mellett Doležel könyve számos lényegi kérdést nyitva hagy. Ezek közül a legfontosabb a narratív fikcionális művek jelentésképzését érinti. Doležel szerint a művek jelentése a létrehozásuk során érvényesített restrikciónak megfelelően két komponensből, az *extenzionális és az intenzionális jelentés*ből tevődik össze. Az extenzionális jelentés alapját a narratív fikcionális világ extenzionális reprezentációja, azaz a mű elemi motívum-struktúráját (statikus és dinamikus motívumait) megragadó parafrázis⁴⁰ képezi. E parafrázis vizsgálata, pl. a dinamikus motívumoknak (az eseményeknek és a cselekvéseknek) a *cselekvéselmélettel* való összekapcsolása, azaz a motivációk, az akciók és a személyközi interakciók elemzése vezet el a mű extenzionális jelentésének feltárásához.

A fikcionális világ textuális megadásának módjából (az intenzionális függvényekből) származó intenzionális jelentés meghatározása már nem ilyen egyszerű. Az ugyanis, lévén a textúrához és egy adott nyelvhöz kötődik, nem parafrázálható és nem formalizálható.⁴¹ A jelentés ezen aspektusa – így Doležel – csak indirekt módon, a *szövegelmé-*

⁴⁰ A motívumot Doležel egy hosszú irodalomelméleti tradíció alapján Tomasevszkij és Mukarovszky vonatkozó írásai alapján a narratíva *argumentum-predikátum struktúrájú tematikus alapelemeként* definiálja Vö. Doležel 1998: 33. A *statikus* motívumok (állapotok és relációk) és a *dinamikus* motívumok (események és fizikai, mentális és beszédbeli cselekvések) közti különbségtételt már Doležel vezeti be.

⁴¹ Hiszen minden parafrázis megsemmisíti az eredeti textúrát, amelyhez az intenzió kapcsolódik.

let segítségével, az *indirekt elemzés módszerével*: a szöveg globális „morfológiájának”, formatív elveinek, stilisztikai, retorikai szabályszerűségeinek stb. vizsgálatával ragadható meg. A szöveg struktúrájában, textuális szabályszerűségeiben ugyanis leképeződik a fikcionális világ intenzionális struktúrája. Nem világos azonban, hogy Doležel mire alapozva állítja ezt, ahogy az sem, pontosan mit is ért szövegstruktúra és szövegstruktúrában megmutatkozó jelentés alatt. Bemutatott elemzései csak a szabályszerűségek feltárására koncentrálnak (pl. Franz Kafka *Der Prozeß*, „A Per” c. művében a szereplők megnevezésében megmutatkozó szabályokra⁴²), az azokban megnyilvánuló jelentésekre azonban nem vizsgálódnak rá.

Homályban marad továbbá az is, hogy mi e két jelentés-kategória egymáshoz való viszonya. Doležel hol a kettő egymástól való kölcsönös függését állítja (Doležel 143), hol Fregere hivatkozva az intenzionális jelentés alapvető jellegét (Doležel 138) hangsúlyozza. Utóbbi megállapítás önmagában is meglepő, hiszen az írás bevezető része nyomatékosan kizárja Frege szemantikai elképzeléseit a fikcionális szemantikában alkalmazható elméletek köréből: Frege, így Doležel, a kifejezések jelölését (Bedeutung, extenzió) a tapasztalati valóságban horgonyozza le, a fikcionális neveknek ekként nem tulajdonít referenciát, csak értelmet (Sinn-t, azaz intenziót). Mindezek fényében

⁴² Kafka *Der Prozeß*, 1925, „A Per” című regényében a szereplők vagy családnévükkel (Block, Bürstner kisasszony), vagy keresztnévükkel (Leni), vagy határozott leírással (az igazgató, a vizsgálóbíró, a felügyelő stb.), vagy – egy esetben – rövidítéssel (Josef K. vagy K.) vannak megnevezve. A megnevezés tehát többértékű függvény, rendje létrehozza a szereplők négy körét.

legalábbis zavarba ejtő a Fregere való hivatkozás. Eredeti problémánkra visszatérve azonban: a két jelentés egymáshoz való viszonyára a szövegelemzésekben sem kapunk választ, átfogó értelmezést ugyanis Doležel egy mű kapcsán sem ad. A képletet ráadásul csak bonyolítja, hogy a szerző írása epilógusában nyomatékosan aláhúzza, hogy mindkét jelentéskomponens bővíthet az intertextuális viszonyokból, vagy miként Doležel nevezi: a *transzdukcióból* származó jelentésaspektusokkal. A világok közti elérhetőségi relációkkal modellezhető transzdukció Doležel szerint két szinten, az extenzionalitás és az intenzionalitás szintjén is működik, annak módját és mechanizmusát azonban nem fejti ki. Példái a fordítás és a posztmodern újraírás, azaz a művek teljes transzformációjának köréből származnak.

Végezetül meg kell említenünk, hogy Doležel mindössze fél bekezdésben (kilenc sorban) tér ki a bemutatott elmélethez kapcsolódó szövegelemzés módszerére. Eszerint az olvasó elsőként az intenzionális struktúrával, a szöveg szabályszerűségeivel szembesül. Majd a feltárt szabályszerűségekből levezeti a világ intenzionális struktúráját. Ezt követően parafrázálja és rekonstruálja az extenzionális világstruktúrát, annak részeit, a történetet, a szereplők portréját és a cselekmény helyszíneit.⁴³ Hogy mindez miként vezet el a mű jelentéséhez, az homályban marad.

A lehetséges világok narratológiai koncepcióinak másik áramlatát, mint említettük, azon koncepciók képezik, melyek keretelmélete alapvetően nem nyelvfilozófiai elképzelésekre, hanem poétikai elméletekre, nevezetesen utánzás-elméletekre épül. Ezek az elméletek a lehetséges világ fogalmát nem az alkotás, hanem a befogadás felől határoz-

⁴³ Doležel 1998: 143.

zák meg. A következőkben ezen irányzat egyik meghatározó képviselőjének, Bernáth Árpádnak az elgondolásait ismertetjük.

4. Poétikai elképzeléseken alapuló lehetséges világ-koncepciók: Bernáth Árpád és poétikailag lehetséges világok elmélete

4.1. A poétikai keretelmélet: Arisztotelész *Poétikája*, a lehetséges költészettani értelmezése

A *Poétikát* (i.e. IV. sz.) a szakirodalom a költői tevékenységről (peri poiitikész), azon belül pedig a tragédia- és eposzköltésről szóló összefoglaló műként tartja számon.⁴⁴ Az értelmezők egyet értenek abban, hogy Arisztotelész a költői alkotótevékenységet a mesterségek (techné), azon belül pedig az *utánzó mesterségek* körébe sorolja, s azt *tárgya, eszközei, céljai és hatása* tekintetében specifikálja.

A *lehetséges* fogalmának a bevezetésére a mű tragédia-költéssel foglalkozó második részében, az utánzás tárgyát érintő összefoglaló részben (a 9. fejezetben, 1451b30) kerül sor. Arisztotelész itt mesterével, Platónnal vitatkozva arra a következtetésre jut, hogy minden költő, így a tragédiaköltő utánzásának tárgyát is, szemben a historiográfuséval, nem a megtörtént cselekvések adják. A költő olyan egységes és egész cselekvéseket (mondást és/vagy tetteket) utánoz, melyek *lehetségesek*.⁴⁵ Lehetséges egy cselekvés akkor, ha a

⁴⁴ Az írásra a továbbiakban Ritoók Zsigmond magyar fordítása alapján utalok. Arisztotelész i.e. 4/1997.

⁴⁵ „A költő dolga nem az, hogy a megtörtént dolgokat mondja, hanem hogy olyan dolgokat, amilyenek megtörténhetnek, vagyis

szükségszerűség vagy a valószínűség szerint megtörténhet, vagy megtörténhetett.⁴⁶

Arisztotelész tehát a „lehetséges” fogalmát *nem a világ, hanem a cselekvés* fogalmához kapcsolja. Meglátása szerint a jó tragédiában – és miként később megállapítja: a jó eposzban is⁴⁷ – a történések úgy következnek egymásból a szükségszerűség és a valószínűség szerint, hogy bennük egy egységbe: „egy egységes, egész és bizonyos nagysággal bíró cselekvésbe vannak foglalva a másutt szétszórt vonások”.⁴⁸ Az események ezen logikai kapcsolata miatt állítja Arisztotelész, hogy a költészet, szemben az egyedít ábrázoló történetírással, az *általánost* mondja. Az alkotás, még ha egyedítő nevet is ad, soha nem egyedi alakokról szól, hanem a cselekvést irányító, azt egy kezdőállapotból egy végpontig vezető, általános érvényű valószínűségekről és szükségszerűségekről. Ezek feltárása a befogadó feladata, mely feltáró munka azzal, hogy megismeréshez vezet, gyönyört is okoz.

A lehetséges ezen cselekvésre vonatkoztatott arisztotelészi fogalmát a 18. század közepén két svájci teoretikus

amelyek a valószínűség vagy a szükségszerűség szerint lehetségesek.” (51a36–37) Arisztotelész i.e.4/1997: 45.

⁴⁶ Arisztotelész szerint ugyanis „a megtörtént dolgok nyilvánvalóan lehetségesek, hiszen nem történhetek volna meg, ha lehetetlenek lettek volna.” (51b18–19) Arisztotelész *i.m.*: 47.

⁴⁷ Amit Arisztotelész a tragédia cselekményéről mond, az érvényes az eposzéra is. A tragédiában ugyanis minden megvan, ami az eposzban. Attól csak a versmérték alkalmazásának lehetőségében, valamint a zene és a látvány, azaz színpadra állítás terén különbözik. Arisztotelész *i.m.*: 33 és 115.

⁴⁸ Utóbbit Arisztotelész a *Politikában* is kifejti. Vö. Bolonyai Gábor *Poétikához* készített jegyzeteivel Uo. 44.

– Johann Jakob Bodmer és Johann Jakob Breitinger – bővíti ki és kapcsolja össze Leibniz *lehetséges világ* fogalmával. A költői utánzás egyedüli és igazi eredetije, mondják Arisztotelészre hivatkozva és Gottscheddel vitatkozva,⁴⁹ nem az utolérhetetlen Teremtő által létrehozott valós világ. A létező és jelenvaló világ a történetírói utánzás tárgya. A költő feladata *új és csodás lehetséges világok* nyelvi utánzása.⁵⁰ E megfogalmazás, miként arra már Cassirer is rámutat, meglehetősen ellentmondásos. Tükrözi azt a köztes pozíciót, amit a svájciak esztétikája a racionalizmus szabálykövetése és a zseniesztétika között elfoglal.⁵¹ Bodmer és Breitinger ugyanis a lehetséges világokat Leibniz szellemében a jelenvaló világ dolgainak (látható és láthatatlan tárgyainak, eseményeinek és törvényeinek) ellentmondásoktól mentes lehetséges kapcsolataiként és összefüggéseiként, azaz *meg nem valósult jelenvaló világok*ként definiálják.⁵² A fenti tételek ekként úgy is megfogalmazzák, hogy a költészet voltaképpen feladata a *valós utánzása a lehetségesben*. A költő a valós tanulmányozása és lehetséges világok elképzelése révén megismerheti, utánzása révén pedig felfoghatóvá és hozzáférhetővé teheti mindazt az igazságot, ami a jelenvaló világ szükségszerűségeiben, a fizikai és az emberi természet törvényeiben és erőiben rejtve marad. Az utánzás, azaz az utánzás eredetijét képező lehetséges világépületeknek a lehetségesség állapotából a valóságosság állapotába

⁴⁹ Gottsched a költői utánzás tárgyát Leibnizre hivatkozva, értékalapon, a tapasztalati világban, a lehetséges világok legjobbjában jelöli meg.

⁵⁰ A költő csak jó nyomdász – így Breitinger – ha a valóságos világot utánozza. Breitinger 1740a/1997: 438.

⁵¹ Erről bővebben ld. Cassirer 1916.

⁵² A koncepcióról bővebben ld. Csúri Károly 1980.

vitele, vagyis egy látszatvalóság megteremtése⁵³ azonban, mondják, nemcsak tanulságos.⁵⁴ A teremtett látszatvalóság a szellemet nemcsak gondolkodásra, hanem az ismerttel és valóssal való összehasonlításra is készíti, ezáltal nemcsak tanít, de a szó horatiusi értelmében szórakoztat és gyönyörködtet is (delectare).⁵⁵ A gyönyör annál nagyobb – s ez az a pont, ami a rendszeren belül ellentmondáshoz vezet s megnyitja az utat egy új esztétika felé – minél nagyobb a műnek a mindennapihoz mért távolsága. Bodmer és Breitinger ezért az érzékekre és érzelmekre gyakorolt hatás fokozása érdekében megengedi, hogy a költő az utánzott lehetséges világot teremtő fantáziája révén világunkban nem létező és abból nem levezethető új, csodás dolgokkal népesítse be és olyan törvényeket alkosson, melyek világunkban (bár valószínűek) ismeretlenek. A kétféle és egymással összeegyeztethetetlen világkoncepcióból származó ellentmondásnak természetesen a két szerző is tudatában van, s azt azzal a kijelentéssel próbálja feloldani, hogy olyan szépséget, mely nem rejlene eleve a természetben, elképzelni sem lehet. A szerző teremtő fantáziája csak kibontja Isten gondolatait.

Könnyen belátható, hogy Bodmer és Breitinger költészettani koncepciójának alapját képező világfogalom ellentmondásosságának alapvető oka abban rejlik, hogy Leibniz metafizikai, logikai világkoncepciója több tekintet-

⁵³ „És innen nézve egyes egyedül a költőt illeti meg a poietes, a teremtő neve” Breitinger 1740a/1997: 440.

⁵⁴ „Mennél erőteljesebb és nyilvánvalóbb a hasonlóság az eredetivel, annál több értelmet és igazságot hordoz a kép.” Breitinger *i.m.*: 443.

⁵⁵ Vö. Breitinger 1740a/1997: 440, 444.

ben is összeegyeztethetetlen a poétikai művekkel. A költő igenis elgondolhat és nyelvileg létrehozhat olyan dolgokat, melyek világunk törvényei és szabályai szerint lehetetlenek. Bodmer és Breitinger visszaretten e tézis Leibniz rendszerén belüli teológiai következményeitől, egy Istennel versenyre kelő teremtő költő rémképétől. Az 1970-es években azonban, mikor a koncepció Gottfried Gabriel,⁵⁶ Bernáth Árpád és Csúri Károly elképzeléseiben újraéledt, immár az elmélet ezen konstruktív eleme vált érdekessé.

4.2. A poétikailag lehetséges világok transzgenerikus elmélete: Bernáth Árpád

A poétikai lehetséges világok elméletének sajnos máig nincs szisztematikus, teljes kifejtése. A következőkben ezért Bernáth Árpád néhány általam fontosnak tartott tanulmányának, különösen egyik legújabb, 2006-ban megjelent *Rhetorische Gattungstheorie und konstruktivistische Hermeneutik* („Retorikai műfajelmélet és konstruktivista hermeneutika”, 2007) című tanulmányának téziseit összegzem egy általam helyesnek vélt rendszerben, esetenként a meglátásom szerint helyes összefüggések és hangsúlyok vázolásával. Mivel az elmélet az elmúlt évtizedek során folyamatosan alakult, ezért a terminológiát a 2006-os tanulmányomnak megfelelően használom és ahhoz alakítom.⁵⁷ A koncepció kifejtésébe bevonom azokat az írásokat is, amelyeket Bernáth Csúri Károllyal közösen jelentetett meg, és azokat az állításokat, melyeket rá hivatkozva tett.

⁵⁶ Gabriel 1975.

⁵⁷ Bernáth 2006a (magyarul 2007).

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a koncepció lényegét tekintve a *transzgenerikus* és a *neoarisztotelianus* irodalomelméletek közé sorolható. Bernáth elképzeléseit a *történetmegjelenítő* szövegekre (epikai, drámai és lírai művekre) fogalmazza meg. Ezen felfogásának alapja és elmélete középpontja Arisztotelész *Poétikájának* konstruktivista újraértelmezése. Bernáth Arisztotelész elképzeléseit a lehetséges világok elméletének konstruktivista felfogásai és a modellelmélet társadalomtudományokon belüli (deduktív) koncepciója segítségével explikálja. Az értelmezéshez felhasznált fogalmak szemantikai vonatkozásait egy korrigált Frege-szemantika keretében pontosítja. A koncepciót a következőkben tézisek formájában fejtem ki. Először az Arisztotelészre vonatkozó megfontolásokat, majd e megfontolások kifejtéseit ismertetem. Így általános megfogalmazásoktól haladok az egyre pontosabb magyarázatok felé.

A Poétika konstruktivista újraértelmezése a lehetséges világok elmélete és a modellelmélet keretében

1. *A Poétika irodalmi konstrukciótan.* Bernáth gondolatmenetének kiindulópontját az Arisztotelész által a *Poétika* tárgyaként megnevezett és többnyire költészetként fordított „poézis” szó etimológiai jelentése képezi. Az ógörög szó eredeti alapjelentése „megalkot”, „létrehoz”, latin megfelelőjével „konstruál”. Mivel a latin a kifejezést fordítás nélkül vette át, a szó, s ekként az írás tárgyának eredeti jelentése és a mű célja feledésbe merült. A *Poétika* célja egy sajátos értelemben vett *irodalmi konstrukciótan* kidolgozása. Az írás azt mondja meg, milyen történetyszerkesztési, nyelvi, jellemábrázolás- és érvelésmódbeli eszközök alkalmazása szükséges ahhoz, hogy egy drámai vagy epikai

szerző⁵⁸ megérdemelje a *költő* (ógörögül: *poietés*, „*konstruktőr*”) nevet. Arisztotelész szerint ui. a szerzőt e név csak akkor illeti meg, ha képes eszközeit úgy alkalmazni, hogy műve legfontosabb rétege, a történet (müthosz), *szép* legyen és általa ne az egyedi fejeződjön ki (mint a történetírás esetében), hanem az *általános* (mint a filozófia esetén).

2. A történetmegjelenítő irodalmi mű akkor fejezi ki az általánost és akkor filozofikus, ha legfontosabb rétege, a történet, egy meghatározott szabályok alapján lehetséges absztrakt cselekmény utánzata. Arisztotelész az általános fogalmát a történetben kifejezésre jutó szabályokhoz, szabályszerűségekhez köti. A szerző által a történetek (pragmata) egy befogadható terjedelmen belüli sajátos összekapcsolása révén létrehozott történet akkor és csak akkor általános, ha azt a szerző egy teljes és lezárt egész:⁵⁹ egy zárt eseménysor (praxisz: *absztrakt cselekmény*⁶⁰) *utánzásával* hozza létre.⁶¹ Egy cselekményegész utánzataként

⁵⁸ Az absztrakció bizonyos szintjén ugyanaz vonatkozik mindkettőre. (Az epikai művekből a dráma két *fakultatív* része hiányzik: a színpadra állítás és a zene/ének.) Vö. Bernáth 1979.

⁵⁹ Arisztotelész közismert definíciója szerint: egész az, aminek kezdete, közepe és vége van. 50b26. Arisztotelész *i.m.*: 41.

⁶⁰ A 'praxisz'-t a fordítások többnyire *cselekvésként* vagy *cselekményként* adják vissza. Bernáth az utánzott egészt általam hivatkozott legutóbbi írásában *absztrakt történetnek* nevezi. Ezen az egy ponton az eddigi terminológiát követem.

⁶¹ Arisztotelész szerint a történeteket először általánosságban kell felvázolni. Azt követően neveket adni és az alárendelt epizódokat kidolgozni. Példája Iphigeneia, ahol az általános szint a következő: egy áldozatra szánt leány rejtélyes módon eltűnik feláldozói elől, s egy olyan országba kerül, ahol az a törvény, hogy az idegeneket feláldozzák stb. A kidolgozás során a leány

létrehozott történet ugyanis (s a szerző műve ezen aspektusával többnyire már nincs tisztában) helyes utánczás esetén megjeleníti mindazokat a szükségyszerűségeket és valószínűségeket, amelyek az utánczott egészben, az absztrakt cselekmény kezdete, közepe és vége között hatnak és – mivel más történetben is megjelenhetnek – általánosak. Lényeges, hogy a mű minden egyéb rétege: a szóbeli kifejezés (grammatika, retorika, stilisztika), az érvelésmód és a jellemek egységesen ezen absztrakt szintnek a történetben való megjelenését szolgálja, a történetnek alárendelt.

3. *Az utánczott absztrakt egészben, a cselekmény kezdete, közepe és vége között ható szabályok és szabályszerűségek egy Breitinger, Rescher és Hintikka elképzelései alapján definiálható poétikailag lehetséges világ konstrukciós szabályai.* A koncepció egyik legkorábbi eleme Arisztotelész elméletének a lehetséges világok elképzeléseivel való összekapcsolása. A cselekmény utánczása következtében a történetben érvényre jutó szükségyszerűségek és valószínűségek egy poétikailag lehetséges világ konstrukciós szabályai. Az állítás a mű rétegeinek hierarchizáltságából és az egységes utánczás követelményéből származó következmények megértésével könnyen belátható. Ha a mű minden rétege egységesen a cselekményben ható szükségyszerűségeknek a történetben való érvényre jutását szolgálja, úgy e szükségyszerűségek a szöveg egészében is hatnak: azt ugyanúgy egy rendezett egész reprezentánsaként teszik értelmezhetővé, miként a történetet. Ezt a szöveg által egy bizonyos módon megjelenített rendezett egészt nevezi Bernáth egy Csúri Károllyal közösen írt munkájában, Csúri egy koráb-

az Iphigenia, az ország a Taurisz nevet kapja. (Arisztotelész *i.m.*: 1455a-b). Vö. Bernáth 2002: 53

bi tanulmányához kapcsolódva a mű lehetséges, pontosabban *poétikailag* lehetséges világának.⁶² E világok Csúri szerint több tekintetben is hasonlóan viselkednek, mint a *konstruktivista* világelképzelések (Breitinger, Hintikka és főként Rescher) lehetséges világai.⁶³ Nem eleve adott metafizikai entitások, hanem csak jelek révén létező és megalkotható eszmei konstruktumok. Szemben a logikai-szemantika lehetséges világaival ugyanakkor poétikailag lehetségesek, mivel – főként a nyelv kreatív funkciója és létrehozásuk sajátosságai miatt – hierarchikusan rendezett, többszintű struktúrákat alkotnak és a logikai korlátozások mellett vagy helyett egyéb feltételek (is) vonatkoznak rájuk.

4. *A szöveg által megjelenített lehetséges világ a szövegvilágon keresztül érhető el. A feltárt szabályokkal a szövegvilág lehetséges világgá rendezhető át.*⁶⁴ Innen már érthető Bernáth azon meglátása, miszerint mind az utánzott absztrakt cselekményhez, mind a szöveg lehetséges világához a megértett szöveg, azaz egy adott olvasó által a szöveget alkotó propozíciók alapján megalkotható komplex tényállás

⁶² Ld. Csúri 1980.

⁶³ A lehetséges világok Reschernél olyan intellektuális projekciók, melyek bár „végső soron a valós világon alapulnak, s abból többnyire számos közvetítő fokozaton keresztül [különböző komplexitású transzformációval] levezethetők”, a valóstól a konstruálás folyamatának lezárultát követően függetlenné válnak. Első lépésben nem vezethetők vissza a valós világra mint interpretánsra. Csúri 1980: 174f, Rescher 1975: 78–92.

⁶⁴ A következőkben mikor a lehetséges világ terminust az elmélet kontextusában használom, azon *poétikailag* lehetséges világot értek.

– a *szövegvilág*⁶⁵ – vizsgálatával juthatunk el. A szövegvilág (helyes utánczás esetén) magán viseli a szöveget minden tekintetben átható szabálműködés nyomait, így megjeleníti a cselekményhez és a szöveg lehetséges világához való hozzáférés feltételeit.⁶⁶

5. *A történetmegjelenítő irodalmi szövegek olyan szemantikai modelleknek tekinthetők, melyek lehetséges absztrakt cselekményeket modellálnak.* Bernáth végül az utánczás és a megjelenítés/reprezentáció fogalmainak explikálásához a fenti meglátásokat összekapcsolja a modellelmélettel. Az utánczás *modellalkotás*, mondja. A nyelv eszközrendszerével létrehozott történetmegjelenítő szövegek olyan *szemantikai modellek*, melyek (fenti értelemben vett) eredetijét (egy poétikailag lehetséges világ szabályai alapján lehetséges) absztrakt cselekmény képezi. Mivel egy modell (legalábbis a társadalomtudományokban)⁶⁷ olyan – a modelleredetihez képest – egyszerű rendszer, mely az eredeti attribútumait csak bizonyos tekintetben reprodukálja,⁶⁸ ezért egy modelleredetiről – így egy absztrakt cselekményről is – mindig több modell is készíthető.

⁶⁵ A szövegvilág az olvasó által megértett szöveg. Bernáth meghatározásában: „A szövegvilág [...] tényállásokból épül fel, azaz tárgyakkól, amelyeket különböző tulajdonságok határoznak meg, és amelyeket számos reláció kapcsol össze. [...] A szövegvilág tényállásait ismét relációk kötik össze, így a szövegvilág végül maga is egy komplex tényállás.” Bernáth 1978a: 191.

⁶⁶ Bernáth 1978a: 191.

⁶⁷ Lényeges, hogy nem logikai vagy matematikai értelemben vett értékmentes modellfogalomról van szó.

⁶⁸ Bernáth a fogalmat egy Csúrival közösen írt tanulmányában definiálja a fenti módon. Bernáth & Csúri 1980: 66.

Nyilvánvaló, hogy e vázlatos ismertetés minden pontja számos kérdést vet fel. Ad5: Mit jelent az, hogy a történetmegjelenítő szöveg a megjeleníteni kívánt absztrakt cselekményt csak egyes aspektusaiban modellálja? Ad4: Hogyan tárhatóak fel a szöveg által megjelenített történetben ható szükségszerűségek a szöveg szövegvilágán keresztül? Ad3: Hogyan értendő és miképp írható le a lehetséges világ poétikusságának legfőbb forrása, annak többrétegűsége? Ad2: Valóban filozofikus-e a történetmegjelenítő irodalom? A következőkben ezekkel a kérdésekkel foglalkozok. Megválaszolásukkal elsőként az ötödik, majd a negyedik, azt követően a harmadik, végül a második állítást pontosítom.

Az 5. tézis pontosítása: A nyelvi modellálás fogalmának szemantikai meghatározása egy korrigált Frege-szemantika keretében

*Az absztrakt cselekmény nyelvi modellálásának adott módja Frege értelem fogalma segítségével értelmezhető. A szöveg azzal, hogy az absztrakt cselekményt (jelöletet) egy bizonyos módon (Bernáth értelmezésében: egy meghatározott struktúra segítségével) jeleníti meg, a cselekmény egy (lehetséges) értelmét prezentálja. Kapcsolatban áll tehát a gondolkodással, esztétikai funkciója mellett kognitív funkcióval is bír.⁶⁹ Ezen állítások belátásához két segédtétele van szükség. 1. Segédétel: Frege szemantikai elképzeléseinek korrekciójából származik. Frege az *Über Sinn und Bedeutung**

⁶⁹ Ezek a meglátások nincsenek kifejtve, meglátásom szerint azonban következnek Bernáth írásaiból.

(„Értelem és jelölet”, 1892⁷⁰) című írásában amellel érvel, hogy a fikcionális irodalmi szövegekben előforduló egyszerű (‘Odüsszeusz’) és összetett tulajdonnevek⁷¹ (‘A mélyen alvó Odüsszeuszt Ithakában tették partra’) csak tulajdonneveknek látszó képek (látszat-tulajdonnevek⁷²). Ellentétben a jelölettel és értelemmel bíró valós tulajdonnevekkel csak szubjektív képzet- és érzelemkeltésre alkalmas *értelmük van, jelöletük nincs*. Frege ítélete szerint ezért e kifejezések és a belőlük felépülő irodalmi szövegek csak esztétikai értékkel bírnak, az igazság tekintetében – lévén se nem igazak, se nem hamisak – értelmezhetetlenek (látszat-gondolatokat fejeznek ki⁷³). Bernáth szerint a szerző ezzel az állítással kétszeresen is ellentmond önmagának. (1) Egyrészt ellentmond a tanulmány elején bevezetett (és későbbi írásaiban is fenntartott) értelem-definíciójának, miszerint a jel értelme jelöletének megadási módjával azonos. E definíció alapján az értelem léte feltételezi a jelöletet: „Mert hogyan is beszélhetnénk valaminek arról

⁷⁰ Az írást a bevett nyelvfilozófiai szóhasználattal idézem. Ebben eltérek a Bernáth által használt, Kanyó Zoltán fordítása által megteremtett terminológiától.

⁷¹ Frege mindent tulajdonnévnek nevez, aminek a jelölete egy *egyedi tárgy*. Rendszerében a tulajdonnevek tárgyakat jelölnek, jelentésük e tárgy megadásának/adva lételének módjával azonos. A mondatok jelölete is tárgy (egy absztrakt tárgy: egy igaz vagy hamis igazságérték), értelme egy (az elemek értelméből összetevődő) gondolat.

⁷² A ’látszat-tulajdonnév’ terminus bevezetésére Frege későbbi írásaiban kerül sor.

⁷³ A ’látszat-gondolat’ kifejezést Frege – miként azt Bernáth megjegyzi – egy későbbi töredékében, a *Logikában* („Logik”, 1897) vezeti be.

a módjáról, ahogyan adva van, anélkül hogy lenne?”⁷⁴ (2) Ellentmond azonban az állítás Frege a számjelek (pl. a '7') és a geometriai alakzatok jeleinek (pl. a 'háromszög') szemantikai tulajdonságaira vonatkozó megállapításainak is.⁷⁵ Ezek ugyanis Frege szerint nemcsak jelentéssel, hanem jelöléssel is bírnak: absztrakt tárgyakat (számokat és alakzatokat) jelölnek, a velük alkotott kifejezések (mint pl. a ' $3 + 4 = 7$ ', vagy a 'Minden egyenlő oldalú háromszög szögei egyenlők') pedig értelmezhetők a igazság tekintetében. Természetesen adódik tehát a kérdés: ugyan miért referál a '7' egy (absztrakt) tárgyra, a Schiller drámájában szereplő 'Tell Vilmos' viszont semmire? S vajon miért lenne igaz a ' $3 + 4 = 7$ ', mikor a 'Tell fia fejről lelőtt egy almát' még csak hamis sem lehet. Mindezek alapján Bernáth amellett érvel, hogy a fikcionális nevekre vonatkozó állítások által a rendszerben fellépő ellentmondás könnyen feloldható, ha *a fikcionális tulajdonnevek jelölését a számokhoz analóg módon gondoljuk el*. Mert miként a számok és a velük végzett műveletek is csak egy absztrakt szabályrendszer (egy számelmélet) vonatkozásában bírnak jelöléssel és jelentéssel, úgy az irodalmi szövegekben szereplő nevek jelölete és jelentése is egy rendszer léteéhez kötött. Ez a szabályrendszer a szöveg interpretációs elmélete, mellyel a szöveg poétikailag lehetséges világa megalkotható. A szöveget alkotó tulajdonnevek erre a világra vonatkoznak, jelölésük ebben a világban létezik, értelmük is e világ vonatkozásában

⁷⁴ Bernáth 1980: 124. Ez az állítás azóta a nyelvfilozófia elfogadott tételei közé tartozik.

⁷⁵ Noha ez az érv először Bernáthnak egy Csúrival közösen írt tanulmányában szerepel (Bernáth & Csúri 1980), az alapgondolat Bernáthtól származik (Csúri szóbeli közlése).

adott.⁷⁶ (S ahogy a számokat is interpretálhatja egy-egy észlelhető valós dolog (a kettőt pl. két könyv), úgy minden tulajdonnév-típusú jelnek is létezhet valós világbeli fizikai megfelelője, interpretamense.⁷⁷) 2. Segédteitel: A történetmegjelenítő irodalmi szöveg maga is frégei értelemben vett tulajdonnévnek tekinthető: jelölete egy tárgy. Ehhez csak azt kell emlékezetünkbe idézni, amit Arisztotelész az *Iliász* kapcsán mond: a mű, lévén egy egész utáinzata, maga is egy egészet jelenít meg.

Ha elfogadjuk ezt a gondolatmenetet, könnyen beláthatjuk a bevezetőben megfogalmazott állítások helyességét. A történetmegjelenítő szöveg a jelölétét, azaz a lehetséges világot egy bizonyos módon ragadja meg (modellálja). (Az, miként a legtöbb jelölét, többféleképp is megragadható). A jelölét megadásának a szöveg által megjelenített módja a szöveg értelme, egy összetett gondolat. Bernáth Carnap, Cassirer és Goodmann a szimbolikus formában jelentkező megismerésről szóló írásai alapján úgy véli, hogy az irodalmi szöveg (mint minden műalkotás) a jelölétét *struktúrája, azaz szerveződésének sajátos, rendszerszerű módja által* közvetíti, értelme ezért ezen a struktúrán keresztül fejeződik ki.⁷⁸ A struktúra tehát az értelemközvetítés eszköze, s mint ilyen, konstitutív módon kapcsolódik

⁷⁶ Bernáth ebből a gondolatmenetből vezeti le azt is, hogy minden tulajdonnév-típusú jel fikcionális. „A nyelvi kifejezések sohasem képesek mást megjelölni mint fiktív tárgyakat és fiktív tárgyak tulajdonságait és viszonyait.” Bernáth 1997b: 213.

⁷⁷ Az *interpretamens* fogalmát Bernáth Peirce-től veszi át, ám azt másképp (tárgy, dolog jelentésben) használja, mint ő.

⁷⁸ Cassirer 1923/1925/1929, Carnap 1928, Goodman 1978. Ld. Bernáth 1997a.

a gondolkodás és a megismerés fogalmaihoz. A szöveg lehetséges világához rajta keresztül juthatunk el.

A 4. tézis pontosítása (1): A lehetséges világ rekonstruálásának eszköztét képező struktúra szövegszintű megjelenésének leírása Frege mondatszemantikája és a metafora fogalma segítségével

*A történetmegjelenítő irodalmi szöveg eredetijét egy olyan szabályok által létrehozott és működtetett struktúra segítségével közvetíti, melynek nyoma a szöveg felszínén jelentésszignifikáns ismétlések – motívum- és embléma-sorok – formájában jelenik meg. Az ismétlések megtörik a szöveg linearitását és különböző, egymással dinamikus viszonyban lévő, szimbolikus értelmű viszonyokat hoznak létre. A bonyolult relációk mögött fellelhető egyszerű függvényviszonyok rávilágítanak arra, hogy az ismétlés lényegében metaforizáció: $a = b$ típusú azonosságokat teremt, és mint minden ilyen típusú azonosság, a világra vonatkozóan felismeréseket tesz lehetővé. Az irodalmi szöveg, így Bernáth egyik legkorábbi meglátása, sajátos rendezettséget mutat. Lineáris rendjét felépítése egy sajátossága miatt jelentésszignifikáns ismétlésstruktúrák szövik át.⁷⁹ Lényeges megérteni, hogy Bernáth *nem* a jakobsoni értelemben vett ismétlésfogalomról, azaz *nem* egy szövegalkotó eljárás eredményeképp a kombináció tengelyén megjelenő*

⁷⁹ Csúri szerint az ismétlések ezen kiemelt státusa a világ felépítését irányító szabályok lehető legkisebb számából – azaz egy Leibnizi elvből – következik (szóbeli közlés). Az elvet egy másik kontextusban Bernáth is megfogalmazza: „A lehető legegyszerűbb szabályokból mint alapfeltevésekből kell a jelenségek gazdagságát megkonstruálhatónak bemutatni.” Bernáth 1998: 51.

jelenségről beszél. *Nem* önmagában egyes jelek ismétlődését kutatja. Vizsgálódásai azokra az ismétlésekre vonatkoznak, melyek a szövegben egy absztrakt cselekmény szabályainak megjelentetésére irányuló *szövegkonstrukció következményeképp* szükségszerűen lépnek fel, melyek tehát e szabálműködés textuális *nyomai*.⁸⁰ Bernáth a konstrukció következtében a szövegben megjelenő ismétlések két alapvető típusát különbözteti meg: a szövegbelső ismétlést vagy *motívumot*, valamint a szövegekülső ismétlést vagy *emblémát*.⁸¹ (a) A motívum a műnek azokat a különböző kontextusokban ismétlődő azonos szövegrészeit, vagy azonos kontextusban⁸² ismétlődő különböző szövegrészeit jelöli, melyek jelentésszignifikáns ismétlődésük által másodlagos (szimbolikus) jelentésre tesznek szert.⁸³ (b) Az embléma egy szövegrésznek egy idegen szövegrésszel vagy valóságdarabbal való jelentésszignifikáns azonosíthatóságát jelenti. Lényeges, hogy Bernáth szerint a *térstruktúra* és az *időstruktúra* is az ismétlésrendszer konstitutív részeit képezik.⁸⁴

Könnyen belátható, hogy az ismétlések bonyolult szövegviszonyokat generálnak. A lineárisan rendezett literális síkot számos szimbolikus értelemmel bíró síkkal szövik

⁸⁰ A 'nyom' terminus Csúritól származik, vö. Csúri 1994.

⁸¹ Bernáth a motívum fogalmát Oskar Walzeltől, az embléma fogalmát Wolfgang Kayserrel veszi át. Bernáth 1998: 21, 23.

⁸² Azonos kontextusról azonos alak vagy azonos grammatikai kategóriákkal való leírhatóság esetén beszélhetünk.

⁸³ Az azonosság felléphet a jel szintjén: *jelmotívum*, vagy a jelöllet szintjén: *jeltárgy motívum*.

⁸⁴ Babits Mihály *Ősz és tavasz között* c. versében pl. az idő kap motivikus funkciót. Ld. Bernáth 1971.

át.⁸⁵ A szimbolikus síkok egymással és a literális síkkal dinamikus kapcsolatokba lépnek, köztük mellé- és alárendelő hierarchikus viszonyok jönnek létre, mely viszonyok ugyanakkor nem nyitják ki a szöveg zárt struktúráját: a szövegkülső ismétlések a szövegbelső ismétlések értelmezésére szolgálnak, integrálódnak a motivikus síkokba.⁸⁶

E bonyolult szerkezet mögött ugyanakkor – így Bernáth – egyszerű logikai struktúra rejlik, mely megragadható és értelmezhető Frege nek a mondatok és szövegek struktúráját leíró *függvény* fogalmával. Frege ugyanis nemcsak a jelek jelentésstruktúráját, hanem logikai szerkezetét is vizsgálja. Értelmezésében a kijelentőmondatok olyan kitöltött függvények, melyek két részből: egy (egy vagy több) kitöltetlen helyet tartalmazó függvényből (F(...)) és a kitöltetlen helye(ke)t kitöltő argumentumokból (tulajdonnevekből) állnak. Frege megközelítésében így a „Hesperus azonos Phosphorusszal” mondat mögött az „x azonos y-nal” két-argumentumú függvény áll. Ez alapján belátható, mondja

⁸⁵ Bernáth a szöveg szerveződésének ezt a módját kapcsolatba hozza az Origenész és tanítványai által kimunkált Bibliaegzegézis modelljével. Bernáth 1998: 24.

⁸⁶ Példának okáért Heinrich Böll *Der Zug war pünktlich* (1949, „A vonat pontos volt”) című elbeszélése három idősíki eseményeit ábrázolja. Az idősíkok motivikus szinten (többek között a férfi főalakot körülvevő három nőalak azonosíthatósága miatt) egy fázisra redukálódnak és a főtörténettel (Andreas csütörtöktől vasárnap hajnalig tartó utazása a frontra) ellentétes történetként (visszatérés Németországba) értelmezhetők. Mivel a szöveget átszövő emblematisz ismétlések Andreast fokozatosan Krisztus, Olinát pedig az angyalok attribútumaival ruházzák fel a (dezertáló) szereplő galíciai halála nem kudarcként, hanem az égi hazába való visszatérésként és a keresztáldozat megismétléseként értelmezhető a háborús világ bűneiért. Vö. Bernáth 1998.

Bernáth, hogy az ismétlés olyan szövegkonstituáló eljárás, mely vagy úgy hoz létre sorokat, hogy ugyanazzal az argumentummal tölts be különböző függvényeket $F(x)$, $G(x)$, $H(x)$, vagy pedig úgy, hogy az argumenum helyét tölts be különböző individuumokkal $F(x)$, $F(y)$, $F(z)$, $G(x)$, $G(y)$, $G(z)$. Az első esetben a szerző egyazon elem megragadásának különböző (szövegbelső és szövegkülső) módjait (értelmét) ábrázolja. A másodikban különböző (szövegbelső és szövegkülső) elemek között hoz létre értelemazonosságot. Látnunk kell, hogy e két képlet lényegében egy $a = b$ típusú, azaz ismeretközlő azonosságállításnak felel meg, és – lévén az azonítást a közös szabályalkalmazás miatti közös interpretálhatóság teremti meg – *metaforizációként* értelmezhető.⁸⁷

A történetmegjelenítő szöveg, így összegezhethetnénk az elmondottakat, úgy kerül megalkotásra, hogy egy szabályok által működtetett struktúrán keresztül (melynek szövegszintű nyomai a szabályok ismételt alkalmazásából adódóan ismétlések) minden elemében és rétegében megjeleníti egy absztrakt eseménysor egy lehetséges értelmét. A cselekmény szöveg által ábrázolt értelméhez és a szövegvilág által megjelenített lehetséges világhoz (a szöveg jelölétéhez) ezért e nyomok vizsgálatával, az ismétlődéseket létrehozó szabályrendszer feltárásával juthatunk el.

*A 4. tézis pontosítása (2): Az absztrakt cselekmény
rekonstruálása és a lehetséges világ megalkotása:
az irodalmi magyarázat*

*Az absztrakt cselekmény alkotóelemeihez és szabályaihoz
(posztulátumok, axiómák, definíciók rendszeréhez) az is-*

⁸⁷ Fenti gondolatok kifejtése még nem történt meg.

méltlések vizsgálatából kiindulva, a megértett szöveg (a szövegvilág) felépítésének megokolásával („miért”-kérdések megválaszolásával) juthatunk el. Az elem- és szabályrendszer együtt alkotja a szöveg magyarázó elméletét (irodalmi magyarázatát). Az elmélet koherenciaelméleti alapon igazolja, hogy a szövegvilág lehetséges, azaz poétikailag lehetséges világgá alakítható. Az olvasónak az elmondottak alapján tételeznie kell, hogy (1) a történetmegjelenítő szövegek, bár felépítésükre nézve önkényesnek, propozícióik tekintetében pedig akár inkohereensnek is tűnhetnek, *szükségszerűen* olyanok, amilyenek (az észlelt tényállások egy törvények strukturálta egész részei), továbbá hogy (2) e szövegek azért és csak azért jönnek létre, hogy egy absztrakt és zárt eseménysor (cselekményegész) egy bizonyos módon (egy adott struktúrában) történő megjelenítése által meghatározott *elemek és szabályok* adott *feltételek melletti működését* mutassák be olvasóiknak, valamint hogy (3) e szövegek minden tekintetben (grammatikai, retorikai, stilisztikai tulajdonságaik tekintetében is) úgy konstruáltak, hogy az általuk megjelenített cselekmény elemei és szabályai az olvasók számára felismerhetők és általuk feltárhatók legyenek.⁸⁸ Vagyis: A szöveg értelmezése során tételezni kell, hogy létezik egy olyan *elmélet*, mely – egy matematikai kifejezés felépítését meghatározó elmélethez hasonlóan – képes megadni azokat az elemeket és konstrukciós szabályokat, melyek a megjelenített történet

⁸⁸ Bernáth az olvasók tekintetében e művelet végrehajtásához három feltétel teljesülését tartja szükségesnek: az olvasónak ismernie kell a szöveg nyelvrendszerét, továbbá alapvető logikai és hermeneutikai képességekkel kell rendelkeznie, Bernáth 2006/2007.

és a szövegvilág *egészének* lehetőségességét⁸⁹, pontosabban *lehetséges konstruktum* voltát, lehetséges világgént való *(re)konstruálhatóságát* igazolják. A szövegvilág lehetséges világgá való teljes átrendezhetőségének bizonyítása egyben – s az állítás megértése nélkülözhetetlen az irodalmi történetek megismeréssel kapcsolatos funkciójának belátásához –, a szövegvilág *igaz* voltát is alátámasztja. Bernáth Csúrirra és az *igazság koherenciaelméletére*⁹⁰ hivatkozik, mikor azt mondja, hogy a szövegvilág lehetséges világgá való transzformálhatósága azt is bizonyítja, hogy a szövegvilágot alkotó propozíciók (az elmélet által reprezentált) koherens módon összefüggnek egymással, koherens egészeket alkotnak, azaz igazak. Az elmélet az a feltételrendszer, mely mellett a szövegvilágot alkotó propozíciók igaznak tekinthetők.

Bernáth ezen alapvetésekből kiindulva az interpretálás tekintetében három alapelvet fogalmaz meg. Az első a hipotézisképzésre és a szabályokra vonatkozik: (1) „A lehető legegyszerűbb szabályokból mint alapfeltevésekből kell a jelenségek gazdagságát megkonstruálhatónak bemutatni.”⁹¹

⁸⁹ A feltárandó szabályrendszernek a szövegvilág létrehozására vonatkozó valamennyi utasítást tartalmaznia kell.

⁹⁰ Az elv szerint egy kijelentéshalmaz igazságkritériuma „nem a mondatoknak a valósággal való egyezése, hanem a többi állítás rendszerével való összeegyeztethetősége által definiált.” Kutschera 1993: 74f. Csúri a tézist Csúri 1991-ben Cooman 1983 és Rescher 1973 alapján fogalmazza meg. Az elv első közös feldolgozása Bernáth & Csúri 1985.

⁹¹ Bernáth 1998: 51. A tézist Bernáth Leibniz világgkonstrukciós elvének analógiájára fogalmazza meg. A jó szerző éppúgy, mint a világ Teremtője, a lehetséges világok közül a legjobbat választja, azaz olyan világot, ami a legegyszerűbb az elvek és egyszersmind

A második a leíró nyelvre: (2) A jelenségek leírásánál a *relációkat* kell megragadni, hiszen csak a relációfogalmakra építő nyelv képes a jelenségeket egyediségükben és általános szabályok megnyilvánulásaiként ábrázolni.⁹² A harmadik elv az eljárásra: (3) Az elméletet alkotó elemekhez és általános szabályokhoz a szövegvilágban vagy modelljében megjelenő szabálynyomokra vonatkozó „miért”-kérdések feltevésével és megválaszolásával juthatunk el. A „Miért változik meg ugyanazon elem valamely attribútuma egy más kontextusban?”, „Miért bír két különböző elem ugyanazon attribútumokkal?”, „Miért van így, ahogy van?”, „Miért mondja így?”-típusú kérdésekre adott válaszok elvezetnek a lehetséges világ elemeihez (absztrakt figurákhoz) és az elemek közti relációkat meghatározó, a világ felépítésének elveit jelentő konstrukciós szabályokhoz.

Mindezek alapján Bernáth az értelmezés ezen racionális, „miért” kérdésekre általános törvények feltárásával választ kereső módját egy hosszú tudományfilozófiai tradíció alapján *magyaráztatnak* nevezi,⁹³ és azon belül egy sajátos típusba, az *irodalmi magyarázat* típusába sorolja. A magyarázat a magyarázandó jelenség (a szöveg) leírását (a szövegvilágot) *explanandum*ként fogja fel, és azt szabályokra (*explanans*) vezeti vissza.

Része továbbá az elméletnek, hogy minden szöveg, így a történetmegjelenítő szöveg tényállásai is (lévén jelöletük

legváltozatosabb a jelenségek tekintetében. Lásd még jelen tanulmány 79. sz. lábjegyzetét.

⁹² Ld. Bernáth 1997a: 245–250. A tézist a szerző Carnap és Casirer megfigyeléseit felhasználva mondja ki.

⁹³ Itt főként Carnap és von Wright munkáit kell megemlítenünk. Bernáth 1998.

fiktív⁹⁴) nem irodalmi módon is megokolhatók. A *nem irodalmi magyarázat* a magyarázandó jelenséget egy a szövegtől függetlenül elérhető (és már a szöveg előtt létező) világ vagy világszegmens tényeivel való megfelelés alapján interpretálja, azaz a szöveget alkotó kijelentéseket az igazság *korrespondencia*-elve alapján értékeli. Ha így olvasunk egy szöveget, azt nem irodalomnak tekintjük, hanem a dokumentáris szövegek osztályába soroljuk.

Különösen jó példa e kétféle magyarázatra Bernáth Heinrich Böll *Ansichten eines Clowns*, 1963, „Egy bohóc nézetei” című regénye kapcsán adott kettős értelmezése. A nem irodalmi magyarázatok, miközben a regény helyszínéül szolgáló Bonn-t a gazdasági csoda Németországának fővárosaként, a történet időviszonyait a valós idő leképezéseiként, Hans Schniert egy valós elbeszélő-szituáció mintájára elgondolt szituációban elbeszélő szereplőként értelmezik, nem tudnak mit kezdeni a mű ezen alapvetésből származó *eltéréseivel*: az interpretáció során csak megemlítik, magyarázni azonban nem tudják a logikátlan időviszonyokat (nem lehet sötét a szereplő bonni megérkezésekor), az elbeszélő fantasztikus képességeit (Schnier nem érzékelhet szagokat a telefonban), vagy a helytelen helymeghatározásokat (Schnier lakása helyén a cselekmény időpontjában nem lakóház, hanem a posta épülete állt). Az irodalmi magyarázat más logikát követ. A szöveg igazságából kiindulva és koherens felépíthetőségét (világként való (re)konstruálhatóságát) tételezve e jelenségek okára kérdez rá: Mi az a konstrukciós elv, ami miatt az adott tényállás szükségszerű? Mely konstrukciós elvek követelik meg példának okáért azt, „hogya a bohócnak olyan lakása legyen [...], ami – csak-

⁹⁴ Vö. jelen tanulmány 76. lábjegyzetével.

úgy mint a nagy zeneszerző [Beethoven] szoborarca – a székesegyházra néz.”⁹⁵ Bernáth elemzése megmutatja, hogy Böll a hely relációi, valamint a művész, Schnier alakjának Assisi Szent Ferencként való ábrázolása, arcának „halotti maszk”-ként, majd „szoborarc”-ként való megnevezése által egy olyan szabályt jelenít, „mely a művészi egzisztencia kérdését a templom által megjelenített értékek viszonylatában veti fel.”⁹⁶ A (Marie által megjelenített) misztikus egyháztól elszakított művész cselekvésképtelen bohóccá vált.

*A 3. tézis pontosítása: A poétikailag lehetséges világ
struktúrájának többretegűsége*

A feltárt magyarázó elmélet által a szövegvilágból kiindulva a lehetséges világ különböző absztrakciós szintjeit hozzátjuk létre. Nem igényel hosszas fejtegetést annak belátása, hogy a szövegvilág a feltárt elem- és szabályrendszer segítségével, a szabályok összes szükséges és lehetséges következményének feltárásával több egymásra épülő és egymásból nyíló absztrakciós szinten – az *események*, az *eseményszekvenciák*, a *történet*, a *cselekmény*, valamint a több történethez szerkeszthető *cselekménymodell*⁹⁷ szintjén is –

⁹⁵ Bernáth 2006: 147, 2007: 148.

⁹⁶ Bernáth 2006: 147f, Uó. 2007: 148.

⁹⁷ Bernáth szerint pl. Böll regényeinek cselekménymodellje *Fa*, *Fb* figurapár és variánsaik, valamint *Fc* konfliktusfigura és variánsai között az alábbi *relációváltozásként* írható fel: (*Fa*) elválasztottság (*Fb*) – (*Fa* egyesülés *Fb*) + *Fc* „váljatok szét” – (*Fa*) elválasztottság (*Fb*), ahol is e kompozíciós sor ismételhető. A cselekmény attól függően, hogy elválasztottsági, vagy egyesülési állapottal végződik, nyílnak, vagy zártnak, illetőleg negatív, vagy pozitív értékűnek minősül. Ld. Bernáth 1998.

(re)konstruálható. Bernáth ezeket az absztrakciós szinteket tekinti a lehetséges világ különböző struktúraszintjeinek. A megállapítás – a struktúra, amin keresztül a szöveg az értelmét létrehozza, rétegzett – ezekre a szintekre vonatkozik.

Ezekre a szintekre, pontosabban azok két szélső pólusára, a szövegvilágra és annak (re)konstruált lehetséges világára vonatkozik Bernáth azon megállapítása is, miszerint a történetmegjelenítő szöveg egésze is *metaforaként* értelmezhető.⁹⁸ Azzal, hogy egy absztrakt, általános szintet jelenít meg tulajdonnevekkel egyeditett formában lényegében a metafora egy lehetséges felépítését, a nem-faj átvitel egy formáját képezi le. (A szöveg- és a metaforaértés közti ezen szoros kapcsolat miatt nevezi Bernáth utóbbi írásaiban elméletét egyre többször konstruktivista hermeneutikának⁹⁹.)

*A 2. tézis pontosítása: Filozofikus-e
a történetmegjelenítő irodalom?*

A történetmegjelenítő irodalmi szöveg szövegvilágának megismerésével az emberi cselekvés természetére vonatkozó etikai felismerésekre tehetünk szert. Az irodalom lényegére és funkciójára nézve az elmúlt évezredekben számos el-

⁹⁸ Bernáth 2002. Bernáth itt utal arra, hogy a metaforaalkotás konstrukciós elve a mese összeillesztésében is érvényesül.

⁹⁹ Hasonló álláspontot képvisel Ricoeur is Ricoeur 1972/2007-ben. Szerinte is szoros kapcsolat van aközött, „ami kérdés a szövegértelmezés kapcsán felmerül a hermeneutikában, és aközött, ami kérdés a metafora kapcsán felmerül a retorikában, a szemantikában, a stilisztikában vagy bármely más diszciplínában.” Ld. Bernáth 2002: 44.

képzelés született. Ezek kulcsproblémája annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mivégből is tanulmányozunk olyan szövegeket, amelyek nem a valóságról szólnak, hanem fiktív tényállásokat jelenítenek meg. Bernáth eddigi írásaiban más neoarisztotelianus gondolkodókhöz hasonlóan¹⁰⁰ amellet érvel, hogy a fiktív tényállásokat történetként megjelenítő irodalmi szövegek szimbolikus formában, ám „logikus építményként” jelentenek, felépítésük struktúrája által cselekvőkre vonatkozó általános felismeréseket tesznek lehetővé. Ennek az az oka, hogy e szövegek által megjelenített világokban az egyedi cselekvéseket meghatározó normák és értékek *nem csupán imperativusként*, hanem *szükségyszerűségként* hatnak. A szövegek deontikus törvényrendszerek és axiológikus értékek adott feltételek melletti törvény-jellegű működését jelenítik meg, ekként adekvát értelmezés, – az egyedi mögött rejlő általános összefüggések feltárása esetén – megnyitják az utat nemcsak egy szisztematikus etika, hanem etikai ítélőképességünk, erkölcsi érzékünk (a lehetséges tartományában zajló) fejlesztése, s ezáltal önmagunk, mások és világunk mélyebb megismerése előtt.¹⁰¹

5. A narratív fikcionális világok és a poétikailag lehetséges világok elméletei

E dolgozatban a lehetséges világok elmélete két alapvető irányzatához tartozó exempláris koncepciót, Lubomir Doležel és Bernáth Árpád elgondolásait mutattam be. Lát-

¹⁰⁰ Hasonlóképp Martha Nussbaum, Bernard Williams, Alasdair MacIntyre, Paul Ricoeur.

¹⁰¹ Erről bővebben ld. Bernáth 1990.

hattuk, hogy a két elmélet a terminológiai hasonlóság ellenére alapvetően különbözik egymástól. Az analitikus irány az elbeszélő szövegek által ábrázolt lehetséges világok fogalmát a szerző felől, az alkotás során érvényesített speciális restriktiókból kiindulva definiálja. A szelekció, a formáció, a diszkurzuspluralizáció és a szövegsűrités műveletei az irodalom lehetséges világait sajátos lehetséges világokként – narratív fikcionális világként – hozzák létre. A világ-fogalom itt alapvetően metaforikus használatú. További elemzéséhez a szerző egyéb diszciplínák, a pszichológia, a szociológia, a tudományelmélet, a cselekvésemélet stb. területéről vett fogalmakat használ. A poétikai koncepciók szemlélete alapvetően más. A lehetséges világ létrehozása itt az értelmező feladata. Ő konstruálja meg azt az elemreláció- és szabályrendszert, mely a szöveg által megjelentetett világ lehetséges létét és igaz voltát igazolja. A világ fogalom itt analitikus szereppel bír. A szöveg lehetséges világa a szövegvilág vonatkozásában maximális és teljes, helyes értelmezés esetén koherens. Leírása heurisztikus módon, analitikus fogalmi rendszerrel történik.

Hivatkozott irodalom

- ADAMS, M. Robert (1974): Theories of Actuality. *Nous* 8: 211–231.
- ARISZTOTELÉSZ (i.e. 4/1997): *Poétika*. Ford. Ritoók Zsigmond. Budapest: PannonKlett.
- ARMSTRONG, David Malet (1989): *A Combinatorial Theory of Possibility*. New York: Cambridge University Press.
- BAL, Mieke (2000): Travelling Concepts and Cultural Analysis. In: Goggin, Joyce & Neef, Sonja (eds.): *Trav-*

- elling Concepts. Text, Subjectivity, Hybridity.* Amsterdam: ASCA Press 7–25.
- (2002a): *Wandernde Begriffe, sich kreuzende Theorien. Von den cultural studies zur Kulturanalyse.* In: Uő.: *Kulturanalyse.* Kiadta és utószóval ellátta Thomas Fechner-Smarsly és Sonja Neef. Frankfurt a.M.: Suhrkamp 7–27.
- (2002b): *Travelling Concepts in the Humanities. A Rough Guide.* Toronto: University of Toronto Press.
- BELL, Alice (2010): *The Possible Worlds of Hypertext Fiction.* Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- BERNÁTH Árpád (1967): *Heinrich Böll „Der Zug war pünktlich”, „Und sagte kein einziges Wort” és „Ansichten eines Clowns” című regényeinek motívum- és emblémastruktúrájáról* (Kiadatlan doktori disszertáció).
- (1971): A motívum-struktúra és az embléma-struktúra kérdéséről. Két vers vizsgálata azonos módszerrel. In: Hankiss Elemér (szerk.): *Formateremtő elvek a költői műalkotásban.* Budapest: Akadémiai kiadó 439–468.
- (1978a): Narratív szövegek irodalmi magyarázata. *Literatura* 3–4: 191–196.
- (1978b): Drámai cselekmény – epikai cselekmény (Megjegyzések Bécsy Tamás: „A drámamodellek és a mai dráma” c. könyvéhez). *Irodalomtörténeti Közlemények* 82: 2. 210–221.
- (1979): Arisztotelész *Poétikája* és magyar fordítása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 83: 5–6. 648–651.
- (1980): Gottlob Frege jelentéselméletének irodalmi vonatkozásai. In: Kanyó Zoltán (szerk): *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései. Narratológiai tanulmányok.* Szeged: JATE Press. (= Studia Poetica 1.)

- & CSÚRI Károly (1980): „Mögliche Welten” unter literaturtheoretischem Aspekt. In: Csúri Károly (ed.): *Literary Semantics and Possible Worlds/ Literatursemantik und mögliche Welten*. Szeged: JATE Press 44–62. (= *Studia Poetica* 2.)
- & CSÚRI Károly (1985): Remarks on Literary Text-Explanation. *Quaderni di semantica* 6:1 53–64.
- (1990): Műértelmezés, irodalomtörténet, irodalomtudomány. In: Uő. (szerk.): *A műértelmezés helye az irodalomtudományban*. Szeged: JATE Press. 103–108. (= *Studia Poetica* 9.)
- (1991): Goethe-Strukturen, Goethe- Interpretationen. Einführung in eine vergleichende. Untersuchung der Texte: „Ganymed”, „Die Leiden des jungen Werthers”, „Stella”, „Erlkönig” und „Faust”. In: Werner, Hans-Georg & Müske, Eberhard (Hgg.): *Strukturuntersuchung und Interpretation künstlerischer Texte*. Kongress- und Tagungsberichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Halle (Saale): Martin-Luther-Universität. 260–276.
- (1997a): A lehetséges világok poétikai elméletének szellemi gyökerei. *HELIKON* 43:4. 377–393.
- (1997b): Fikcionalitás és értelmezés, avagy a nyelv mint a költészet nyelve. In: Péntek János (szerk.): *Szöveg és stílus*. Kolozsvár: Babes-Bolyai Tudományegyetem 74–79.
- (1998): Építőkövek a lehetséges világok poétikájához. In: Uő.: *Építőkövek a lehetséges világok poétikájához*. Szeged: Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport 9–78.
- (2002): Metafora a lehetséges világok poétikájában. In: Ármeán Ottilia & Fried István & Odorics Ferenc

- (szerk.): *Irodalomelmélet az ezredvégen*. Budapest/Szeged: Gondolat Kiadói Kör – Pompeji 48–55.
- (2006a): Rhetorische Gattungstheorie und konstruktivistische Hermeneutik. In: Blödorn, Andreas & Langer, Daniela & Scheffel, Michael (Hgg.): *Stimme(n) im Text. Narratologische Positionsbestimmungen*. Berlin/New York: de Gruyter 123–150. Magyarul Uő. (2007): Retorikai műfajelmélet és konstruktivista hermeneutika. Ford. Dáczy Enikő és Szabó Erzsébet. *Literatura* 33: 2. 157–177.
- (2006b): Logika, szemantika, szépirodalom. *HELIKON* 52: 3. 185–201.
- BODMER, Johann Jacob (1740): *Critische Abhandlung von dem Wunderbaren in der Poesie und dessen Verbindung mit dem Wahrscheinlichen*. Zürich: C. Orell.
- (1741): *Critische Betrachtungen über die poetischen Gemählde der Dichter* Zürich: C. Orell.
- BREITINGER, Johann Jakob (1740a): *Critische Dichtkunst, worinnen die poetische Mahlerei in Absicht auf die Erfindung im Grunde untersucht wird*. Zürich: C. Orell. Magyarul: Uő. (1997): Kritikai költészet. Ford. Bombitz Attila. In *Helikon* 4. 437–447.
- (1740b): *Critische Abhandlung von der Natur, den Absichten und dem Gebrauch der Gleichnisse*. Zürich.
- BUCKLAND, Warren (1999): Between science fact and science fiction: Spielberg's digital dinosaurs, possible worlds, and the new aesthetic realism. *Screen* 177–192.
- CARNAP, Rudolf (1928): *Der logische Aufbau der Welt*. Berlin-Schlachtensee: Weltkreis Verlag.
- (1946): Modalities and Quantification. *Journal of Symbolic Logic* 11: 33–64.

- (1947): *Meaning and Necessity. A Study in Semantics and Modal Logic*. Chicago: University of Chicago Press.
- CASSIRER, Ernst (1916): *Freiheit und Form. Studien zur deutschen Geistesgeschichte*. Berlin: Verlag Bruno Cassirer.
- CASSIRER, Ernst (1923, 1925, 1929): *Philosophie der symbolischen Formen*. Bd. 1–3. Berlin: Verlag Bruno Cassirer.
- CRESSWELL, Max J. (1972): The World Is Everything That Is the Case. *Australasian Journal of Philosophy* 50: 1. 1–13.
- CURRIE, Gregory (1990): *The Nature of Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CSÚRI Károly (1968): „A ló meghal a madarak kirepülnek” című Kassák költemény emblémaszerkezete. *Irodalmi és Nyelvi közlemények* 2: 129–154.
- (1975): Egy narratív struktúratípus néhány szabályszerűsége. *Általános nyelvészeti Tanulmányok* 11: 37–50.
- (1978): *Die frühen Erzählungen Hugo von Hofmannsthals. Eine generativ-poetische Untersuchung*. Kronberg/Ts: Scriptor Verlag.
- (1980): A lehetséges világok szemantikája és az irodalmi elbeszélő szövegek elmélete. In: Kanyó Zoltán (szerk.): *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései*. Szeged: JATE Press 169–200. (= *Studia poetica* 1)
- (1982): Juhász Ferenc: „Babonák napja, csütörtök, amikor a legnehezebb”. Módszertani tanulmány. *Literatura* 3–4. 454–481.
- (1991): Mögliche Welten, Kohärenztheorie der Wahrheit und literarische Erklärung. In: Werner, Hans Georg & Múske, Eberhard (Hgg.): *Strukturuntersuchung und*

- Interpretation künstlerischer Texte*. Halle/Saale: Martin Luther Universität 3–14.
- (1994): Wiederholungsstrukturen – aus literarischer Sicht. (Am Beispiel von Thomas Manns „Tonio Kröger“). In: Bernard, Jeff & Katalin Neumer (Hgg.): *Zeichen, Sprache, Bewußtsein*. Wien/Budapest: ÖGS/JSSS 27–70. (= Österreichisch-Ungarische Dokumente zur Semiotik und Philosophie 2).
- (2007): *Schiller drámái*. (Kézirat)
- DANTO, Arthur C. (1973): *Analytical Philosophy of Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DIVERS, John (1995): Modal Fictionalism Cannot Deliver Possible Worlds Semantics. *Analysis* 55: 81–88
- (2002): *Possible Worlds*. New York/London: Routledge.
- DOLEŽEL, Lubomír (1976): Narrative Modalities. *Journal of Literary Semantics*. 5: 1. 5–14.
- (1979): Extensional and Intensional Narrative Worlds. *Poetics* 8: 1–2. 193–211.
- (1980a): Truth and Authenticity in Narrative. *Poetics Today* 1: 3. 7–25.
- (1980b): Narrative Semantics and Motif Theory. In: Csúri Károly (ed.): *Literary Semantics and Possible Worlds/ Literatursemantik und mögliche Welten*. Szeged: JATE Press 32–43. (= Studia Poetica 2.)
- (1984): Narrative Structure and Narrative Style. In: Kanyó Zoltán (ed.): *Fictionality/Fiktionalität*. Szeged: JATE Press 271–297. (= Studia poetica 5.)
- (1988): Mimesis and Possible Worlds. *Poetics Today* 9: 3. 475–496.
- (1989): Possible Worlds and Literary Fictions. In: Allén, Sture (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and*

- Sciences. Proceedings of Nobel Symposium 65*. Berlin/
New York: de Gruyter 221–242.
- (1990): *Fictional Reference: Mimesis and Possible Worlds*. In: Valdés, Mario J. (ed.): *Toward a Theory of Comparative Literature: Selected Papers Presented in the Division of Theory of Literature at the XIth International Comparative Literature Congress*. New York: Peter Lang 109–124.
- (1992): *Possible Worlds: Philosophy and Applications*. *Semiotica* 90: 34. 201–216.
- (1998): *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. (= Parallax: Re-visions of Culture and Society)
- (1999): *Fictional and Historical Narrative: Meeting the Postmodernist Challenge*. In: David Herman (ed.): *Narratologies: New Perspectives on Narrative Analysis*. Columbus: Ohio State University Press 247–273.
- ECO, Umberto (1978): *Possible Worlds and Text Pragmatics: Un Drame bien Parisien'*. *Versus* 19–20. Milan: 5–72.
- EPSTEIN, Seymour (1983): *A Research Paradigm for the Study of Personality and Emotions*. In: Monte, M. Page (ed.): *Personality. Current Theory and Research*. Lincoln: University of Nebraska Press 91–154.
- FORREST, Peter (1986): *Ways Worlds Could Be*. *Australasian Journal of Philosophy* 64: 1. 15–24.
- FREGE, Gottlob (1892): *Über Sinn und Bedeutung*. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* 25–50. Magyarul Uő. (2000): *Jelentés és jelölet*. Ford. Máté András. In: Uő.: *Logikai vizsgálódások*. Budapest: Osiris 118–147.

- GABRIEL, Gottfried (1975): *Fiktion und Wahrheit. Eine semantische Theorie der Literatur*. Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- GOODMAN, Nelson (1978): *Ways of Worldmaking*. Indianapolis: Hackett. Magyarul 1. fejezet: Uő. (1997): Szavak, művek, világok. Ford. Fogarasi György. *HELLKON* 68:4. 394–409.
- GOTTSCHED, Johann Christoph (1730): *Versuch einer Critischen Dichtkunst vor die Deutschen*. Leipzig: Bernhard Christoph Breitkopf.
- GUTENBERG, Andrea (2002): *Mögliche Welten. Plot und Sinnstiftung im englischen Frauenroman*. Dissertation. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- HERMAN, David (1994): Hypothetical Focalization. *Narrative* 2: 3. 230–253.
- HINTIKKA, Jaakko (1957): 'Quantiers in Deontic Logic'. *Societas Scientiarum Fennica, Commentationes humanarum litterarum* 23: 4 (Helsinki).
- (1973): *Time and Necessity: Studies in Aristotle's Theory of Modality*. Oxford: Clarendon Press.
- (1989): Exploring Possible Worlds. In: Allén, Sture (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences. Proceedings of Nobel Symposium* 65. Berlin/New York: de Gruyter 52–73.
- HORWICH, Paul (1998): *Meaning*. Oxford: Clarendon Press.
- HUORANSZKI Ferenc (2001): *Modern metafizika*. Budapest: Osiris.
- IZARD, Caroll E. (1977): *Human Emotions*. New York: Plenum Press.
- JACQUENOD, Claudine (1988): *Contribution a une etude du concept de fiction*. Berne: Peter Lang Verlag.

- JEFFREY, Richard C. (1965): *The Logic of Decision*. Chicago: University of Chicago Press.
- KANGER, Stig (1957): *Provability in Logic*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. (= Stockholm Studies in Philosophy 1)
- KANYÓ Zoltán (1978): Die Verwendung der Semiotik der möglichen Welten in der Analyse literarischer narrativer Texte. nyomtatásban In: Csúri Károly (1980) (ed): *Literary Semantics and Possible Worlds/ Literatursemantik und mögliche Welten*. Szeged: JATE Press 23–31. (= Studia Poetica 2.)
- KRIPKE, Saul (1959): A Completeness Theorem in Modal Logic. *The Journal of Symbolic Logic* 24: 1–15.
- (1963a): Semantical Analysis of Modal Logic I, Normal Propositional Calculi. *Zeitschrift für mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik* 9: 67–96.
- (1963b): Semantical Considerations on Modal Logic. *Acta Philosophical Fennica*. Fasc. XVI. 83–94.
- (1965): Semantical Analysis of Modal Logic II. Non-normal Propositional Calculi. In: Addison, John W. & Kenkin, L. & Tarski, Alfred (eds.): *The Theory of Models*. Amsterdam: North-Holland. 206–220.
- (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press.
- KUTSCHERA, Franz von (1993²): *Sprachphilosophie*. München: Fink Verlag.
- LASSWELL, Harold D. & LERNER, Daniel & de SOLA POOL, Ithiel (1952): *The Comparative Study of Symbols*. Stanford: Stanford University Press.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm (1710): *Essais de théodizée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal (Theodicaea vagy Isten igazolása. Isten jósá-*

gáról, az ember szabadságáról és a rossz eredetéről)
Amsterdam.

- LEWIS, David (1973): *Conterfactuals*. Oxford: Blackwell.
— (1986): *On the Plurality of Worlds*. Oxford: Blackwell.
- MAÎTRE, Doreen (1983): Individuals and narrative worlds:
An ontological perspective. *Poetics Today* 11: 4. 843–871.
- MARGOLIN, Uri (1990): The What, the When, and the
How of Being a Character in Literary Narrative. *Style*
24: 3. 453–468.
- (2002): Experiencing Virtual Worlds: Observation to
Co-Creation. *Poetics Today* 23: 707–717.
- MCHALE, Brian (1987): *Postmodernist Fiction*. New York:
Methuen.
- MEREDITH, Carew A. & PRIOR, Arthur N. (1956): Inter-
pretations of Different Modal Logics in the „Property
Calculus”. In: Copeland, B. Jack (ed.) (1996): *Logic and
Reality: Essays on the Legacy of Arthur Prior*. Oxford:
Clarendon Press.
- MAGARIÑOS DE MORENTIN, Juan A. (1999): Los Mun-
dos Semióticos Posibles en la Investigación Social/
Possible Semiotic Worlds in Social Research. *En Archi-
vos de la Universidad Nacional de La Plata* 1.
<<http://www.unlp.edu.ar/archivos>>
- MONTAGUE, Richard (1974): *Formal Philosophy: Select-
ed Papers of Richard Montague*. ed. Richmond Tho-
mason. New Haven/London: Yale University Press.
(= Collection of Montague’s philosophical papers.)
- NOLAN, Daniel (2003): Defending a Possible Wolrds Ac-
count of Indicative Conditionals. *Philosophical Stud-
ies* 116: 215–269.
- NOLT, John E. (1986): What Are Possible Worlds? *Mind*
95 (380): 432–445.

- OROSZ Magdolna (1982): A német romantikus irodalmi mese szerkezete E.T.A. Hoffmann-nál. *MTA I. Osztály Közleményei* 33: 1–4. Budapest. 145–148.
- (2001): *Identität, Differenz, Ambivalenz. Erzählstrukturen und Erzählstrategien bei E.T.A. Hoffmann*. Frankfurt a.M.: Peter Lang Verlag.
- PAVEL, Thomas (1975): „Possible Worlds” in Literary Semantics. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 34: 2. 165–176.
- (1986): *Fictional Worlds*. Cambridge: Harvard University Press.
- PLANTINGA, Alvin (1976) Actualism and Possible Worlds. *Theoria* 42: 1–3. 139–160.
- QUINE, Willard V. Orman (1970): *Philosophy of Logic*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- RESCHER, Nicholas (1969): *Introduction to Value Theory*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- (1973): *The Coherence Theory of Truth*. Oxford: Oxford University Press.
- (1975): *A Theory of Possibility. A Constructivistic and Conceptualistic Account of Possible Individuals and Possible Worlds*. Oxford: Basil Blackwell.
- RICEUR, Paul (1972/200): A metafora és a hermeneutika központi problémája. Ford.: Kovács Gábor. In: Kovács Árpád (szerk): *A regény és a trópusok*. Budapest: Argumentum 401–416.
- RONEN, Ruth (1994): *Possible Worlds in Literary Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ROSEN, Gideon (1990): Modal Fictionalism. *Mind* 99: 327–354.
- RYAN, Marie-Laure (1985): The Modal Structure of Narrative Universes. *Poetics Today* 6: 4. 717–756.

- (1991): *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*. Bloomington: Indiana UP.
- STALNAKER, Robert (1976): Possible Worlds. *Nous* 10: 65–75.
- SURKAMP, Carola (2000): Die Perspektivenstruktur narrativer Texte aus der Sicht der possible-worlds theory: Zur literarischen Inszenierung der Pluralität subjektiver Wirklichkeitsmodelle. In: Nünning, Vera & Nünning, Ansgar (Hgg.). *Multiperspektivisches Erzählen: Zur Theorie und Geschichte der Perspektivenstruktur im englischen Roman des 18. bis 20. Jahrhunderts*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier 111–132.
- (2002): Narratologie und possible-worlds theory: Narrative Texte als alternative Welten. In: Nünning, Ansgar & Nünning, Vera (Hgg.). *Neue Ansätze in der Erzähltheorie*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier 153–183.
- TRAILL, Nancy H. (1996): *Possible Worlds of the Fantastic: The Rise of the Paranormal in Literature*. Toronto: University of Toronto Press.
- VAINA, Lucia: (1977). „Introduction: les „mondes possibles” du texte”: 3–11 y „Un modèle du mythe du „grand passage” chez les Roumains”: 41–57, ambos en *Versus* № 17. (= Théorie des mondes possibles et sémiotique textuelle)
- VAN INWAGEN, Peter (1983): Fiction and Metaphysics. *Philosophy and Literature* 7: 67–77.
- WOLTERSTORFF, Nicholas (1980): *Works and World of Art*. Oxford: Clarendon Press.
- WRIGHT, Georg H. von: (1963): *Norm and Action*. London: Routledge & Kegan Paul.
- (1968): *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*. Amsterdam: North Holland.

Tájékoztató irodalom

- ALLÉN, Sture (1989) (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences: Proceedings of Nobel symposium 65*. New York/Berlin: de Gruyter.
- BELL, Alice (2010): *Ontological Boundaries and Conceptual Leaps: The Significance of Possible Worlds for Hypertext Fiction (and Beyond)*. In: Bronwen, Thomas & Page, Ruth E. (eds.): *New Narratives: Theory and Practice*. Lincoln NE: University of Nebraska Press.
- BERNÁTH Árpád & CSÚRI Károly & KANYÓ Zoltán (1975): *Texttheorie und Interpretation. Untersuchungen zu Gryphius, Borchert und Böll*. Kronberg-Ts: Scriptor Verlag, 1975. (= Theorie - Kritik - Geschichte 9.)
- & HÁRS Endre (1997): *A lehetséges világok poétikája*. *HELIKON* 68:4.
- BREMOND, Claude (1973): *Logic du récit*. Paris: Seuil.
- (1980): *The Logic of Narrative Possibilities*. *New Literary History* 11:3. 387–411.
- CRESSWELL, Max J.: *Possible Worlds*. In: Csúri Károly (ed.): *Literary Semantics and Possible Worlds/ Literatursemantik und mögliche Welten*. Szeged: JATE Press 1–6. (= *Studia Poetica* 2.)
- CS. GYIMESI Éva (1983): *Teremtett világ. Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Bukarest/Dombóvár: Kritérion.
- CSÚRI Károly (1987): *Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- (1992): *Mögliche Welten und die Kohärenztheorie der Wahrheit. (Zur literarischen Erklärung)*. *European Journal for Semiotic Studies* 1–2: 43–54.

- (1999): *Meaning in Poetry. A Model of Literary Reading.* In: Kulcsár-Szabó Ernő & Szegedy-Maszák Mihály & (Hgg.): *Epoche – Text – Modalität. Diskurs der Moderne in der ungarischen Literaturwissenschaft.* Tübingen: Niemeyer 145–180.
- DOLEŽEL, Lubomir (1983): *Intensional Function, Invisible Worlds and Franz Kafka.* *Style* 17: 120–141.
- (1995): *Fictional Worlds: Density, Gaps, and Inference.* *Style* 25: 201–214.
- (1995b): *Fiction: From Possible Worlds to Automata.* *Semiotica* 104: 311–316.
- (1998): *Possible Worlds of Fiction and History.* *New Literary History* 29: 785–809.
- ECO, Umberto (1979): *Lector in fabula – la cooperazione interpretativa nei testi narrativi.* Milano: Bompiani.
- (1984) *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts,* Bloomington: Indiana UP.
- (1985): *Sugli specchi e altri saggi.* Milano: Bompiani.
- (1989): *Small Worlds.* *VS Versus* 52: 53. 53–70.
- (1994): *Six Walks in the Fictional Woods.* Milano: Bompiani.
- KANYÓ Zoltán (1980): *Narrativik und mögliche Welten.* In: Csúri Károly (ed.): *Literary Semantics and Possible Worlds / Literaturesemantik und mögliche Welten.* Szeged: JATE Press 17–23. (= *Studia Poetica* 2.)
- LEWIS, David (1978): *Truth in Fiction.* *American Philosophical Quarterly* 15: 37–46.
- MAÎTRE, Doreen (1983): *Literature and Possible Worlds.* Middlesex: Middlesex Polytechnic Press.
- MARGOLIN, Uri (1990): *Individuals in Narrative Worlds: An Ontological Perspective.* *Poetics Today* 11: 4. 843–871.

- OROSZ Magdolna (1984): *E.T.A. Hoffmanns phantastische Märchen: Strukturanalyse und methodologischer Versuch. Zur literarischen Anwendbarkeit des Begriffs der 'möglichen Welt'*. Diss. Budapest.
- (1996): Possible Worlds and Literary Analysis. In: *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis*. 1:2. 265–282.
- (1997): Text Construction and World Construction in Literary Narratives. In: Rauch, Irmengard & Carr, Gerald F. (eds.): *Semiotics around the World: Synthesis in Diversity*. Berlin/New York: Mouton/de Gruyter 449–452.
- (2002): Meg nem történt események: Történet – történelem – elbeszélés. *Világosság* 4–7: 137–145.
- PAVEL, Thomas G. (1990): Narrative Tectonics. *Poetics Today* 11: 349–364.
- RESCHER, Nicholas (1979): The Ontology of the Possible. In: Loux M. (ed.): *The Possible and the Actual: Readings in the Metaphysics of Modality*. Ithaca: Cornell University Press.
- RONEN, Ruth (1996): Are Fictional Worlds Possible? Fiction Updated: Theories of Fictionality, Narratology, and Poetics. Toronto: University of Toronto Press 21–29.
- (1993): Possible Worlds between the Disciplines. *British Journal of Aesthetics* 33:1. 29–40.
- (2006): Possible Worlds Beyond the Truth Principle. *Fabula* (http://www.fabula.org/atelier.php?Possible_worlds_beyond_the_truth_principle, megtekintve 2009. dec. 12)
- RYAN, Marie-Laure (1991): Possible Worlds and Accessibility Relations: A Semantic Typology of Fiction. *Poetics Today* 12:3. 553–576.

- (1992): Possible Worlds in Recent Literary Theory. *Style* 26:4. 528–553.
 - (1998): The Text as World Versus the Text as Game: Possible Worlds Semantics and Narrative Theory. *Journal of Literary Semantics* 27:3. 137–163.
 - (2005): Possible-Worlds Theory. In: Uő. & Herman, David & Jahn, Manfred: *Routledge Encyclopedia of Narrative*. London/New York: Routledge 446–450.
 - (2006): From Parallel Universis to Possible Worlds: Ontological Pluralism in Physics, Narratology, and Narrative. *Poetics Today* 27:4. 633–674.
- THÜRNAU, Donatus (1994): *Gedichtete Versionen der Welt: Nelson Goodmans Semantik fiktionaler Literatur*. Paderborn/München: Schöningh.